

Lewandowski, Jan

Austro-Węgry wobec sprawy polskiej w czasie I wojny światowej : początki zarządu okupacyjnego w Królestwie

---

Przegląd Historyczny 66/3, 383-409

1975

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

JAN LEWANDOWSKI

Austro-Węgry wobec sprawy polskiej w czasie I wojny światowej

Początki zarządu okupacyjnego w Królestwie

Polityka państw centralnych, w tym i Austro-Węgier wobec sprawy polskiej w latach 1914—1918 była przedmiotem badań historyków zarówno w okresie międzywojennym, jak i po II wojnie światowej. Badania te koncentrowały się głównie na poczynaniach centralnych władz monarchii naddunajskiej. Znacznie mniej uwagi poświęcono realizacji koncepcji politycznych Austro-Węgier na okupowanych przez ich armie terenach Królestwa. Tymczasem wydaje się, że zrozumienie całokształtu polityki austriackiej wobec Królestwa Polskiego wymaga równorzędnego traktowania obu powiązanych ze sobą płaszczyzn działalności politycznej „wielkiej”, prowadzonej na szczeblu najwyższych władz monarchii habsburskiej i „małej”, realizowanej przez zarząd okupacyjny zajętych przez c. i k. armie terenów. Początki „małej” polityki związane są z organizacją austro-węgierskiego zarządu okupacyjnego w Kongresówce w pierwszym roku wojny.

1. PIERWSZE DOŚWIADCZENIA I ZMIANY (SIERPIEŃ—GRUDZIEŃ 1914 R.)

Początki austriackiej administracji okupacyjnej w Królestwie Polskim sięgają pierwszych tygodni działań wojennych c. i k. armii na tych terenach. W końcu sierpnia i na początku września 1914 r. w rękach działających na ziemiach „rosyjskiej Polski” 1 i 4 armii austriackiej oraz grupy gen. Kummera znalazły się południowe części guberni chełmskiej, lubelskiej, kieleckiej i radomskiej¹. Na zapleczu wojsk operacyjnych działały tzw. wojska etapowe, zapewniające połączenie walczących oddziałów z terenem kraju, organizujące zaopatrzenie, transport rannych itp. Do ich obowiązków należało również zapewnienie „bezpieczeństwa, spokoju i porządku” na obszarze tyłowym, oraz — w zależności od oddalenia od linii frontu — pewne zadania administracyjne na zajętych terenach.

Zakres zadań i sposób ich wykonania określał bliżej regulamin służby etapowej armii austro-węgierskiej z roku 1912², odwołujący się niejednokrotnie do postanowień IV konwencji haskiej z 1907 r.³. Re-

¹ O działaniach armii austro-węgierskich w Królestwie Polskim piszę na podstawie prac: *Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914—1918* t. I—II, Wien 1931; J. Dąbrowski, *Wielka wojna 1914—1918* t. I, Warszawa 1937.

² E-57. *Etappenvorschrift zu Abt. 5 Nr 7800*. Res. vom Jahre 1912.

³ Dołączony do tej konwencji tzw. regulamin haski w artykułach od 52 do 56 formułował prawa i obowiązki okupanta.

gulamin ten określał również strukturę władz etapowych oraz dokonywał podziału terenu podlegającego poszczególnym ogniwom aparatu etapowego⁴. W Naczelnej Komendzie Etapów (Etappenoberkommando), w komendach etapów poszczególnych armii (Armee-Etappenkommando) i w komendach korpusów (Korpskommando) działali komisarze cywilni (Zivilkommissäre), podlegli szefom sztabów swoich komend⁵.

Do zadań komisarzy cywilnych należał nadzór nad władzami administracyjnymi na obszarze etapowym. W Królestwie Polskim mogli oni sprawować nadzór jedynie nad władzami gminnymi, wiejskimi i miejskimi, bowiem władze wyższego szczebla były ewakuowane przez cofające się wojska rosyjskie. Dlatego też już 30 sierpnia 1914 komenda etapów 1 armii, działającej w obszarze między Wisłą a Wieprzem, przesłała do Naczelnej Komendy Etapów, prosząc o zatwierdzenie, „Prowizoryczny szkic urzędzenia administracji okupowanych ziem”, polecając jednocześnie swemu komisariatowi cywilnemu natychmiastowe zorganizowanie, według tego szkicu, władz powiatowych w Janowie Lubelskim.

1 września komenda etapów 1 armii meldowała Naczelnej Komendzie Etapów o utworzeniu w Janowie „c. i k. Urzędu Powiatowego” (k. u. k. Kreisamt), kierowanego przez dra Juliusza Dunikowskiego, urzędnika namiestnictwa galicyjskiego⁶. Dunikowski nosił tytuł naczelnika powiatu (Kreisvorsteher) i 2 września mianował burmistrza Janowa, jego zastępcę i dziewięcioosobową „Radę Przyboczną”, a także powołał, spośród miejscowej ludności, lekarza i weterynarza powiatowego⁷. 5 września powołano dwie ekspozytury terenowe (Expositure) janowskiego Urzędu Powiatowego w Anopolu i Zaklikowie. Na ich czele postawiono cywilnych urzędników z Galicji⁸.

Naczelna Komenda Etapów przyjęła do wiadomości zarządzenia komendanta etapów 1 armii co do urządzenia tymczasowego zarządu okupowanym obszarem, zapowiadając wydanie szczegółowego przepisu w terminie późniejszym, po otrzymaniu wniosków komendantów etapów poszczególnych armii⁹.

Komendant etapów 1 armii otrzymał tymczasem „Ogólne wytyczne dla c. i k. austro-węgierskiego Zarządu Wojskowego na okupowanych terenach Polski”¹⁰, pierwszy, pochodzący z okresu wojny doku-

⁴ *Generalstabshandbuch*, Wien 1914, s. 13, 214. Organizację służby etapowej w literaturze polskiej omawiają: R. Saloni, *Organizacja służby etapowej w b. wojsku austriacko-węgierskim*, „Bellona” t. XIX, 1925, s. 346–359 i t. XX, 1925, s. 76–100; G. Łowczowski, *Organizacja etapów wojska austriacko-węgierskiego i administracja terenami okupowanymi na froncie wschodnim podczas wojny 1914–1918*, „Bellona” t. XLII, 1933, s. 130–150; S. J. Toruń, *Zagadnienie kwatermistrzowskie wojska austriacko-węgierskiego z lat 1914–1918*, „Bellona” t. XIX, 1937, s. 878–933.

⁵ S. J. Toruń, op. cit., ryc. 11.

⁶ AGAD, Militärgeneralgouvernement in Lublin [cyt. dalej: MGGL], Militärgouvernement Kielce [cyt. dalej: MGK] 8, s. 316–325; MGGL MGK 1, s. 5.

⁷ AGAD, MGGL, MGK 1, s. 5, 9 i 12.

⁸ AGAD, MGGL MGK 8, s. 330.

⁹ Tamże, s. 331. Ziemie Królestwa Polskiego były terenem, na którym najwcześniej rozpoczęto organizację austro-węgierskiej administracji okupacyjnej. Por. H. Kernchawe, *Über den Begriff der „Militärverwaltung“*, [w:] *Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten*, Wien 1928, s. 3.

¹⁰ AGAD, MGGL MGK 1, s. 70–72: Allgemeine Direktiven für die k. u. k. österr.-ung. Militärverwaltung in den okkupierten Gebieten Polens.

ment władz centralnych, zawierający, mimo pewnej ogólnikowości, postanowienia istotne dla dalszego rozwoju administracji okupacyjnej.

Stwierdzano więc, że najwyższa władza prawodawcza i wykonawcza na zajętych terenach stanowi prerogatywę cesarza. Władzę tę, na mocy upoważnienia cesarskiego, wykonuje naczelny wódz armii (Armeeoberkommandant). Tylko on, albo osoba wyraźnie przez niego upoważniona, może wydawać wszelkiego rodzaju rozporządzenia prawodawcze. Prawo dotychczasowe, o ile nie zostało zniesione przez rozporządzenia Naczelnego Wodza i jeżeli nie ma żadnych istotnych przeszkód, zachowuje swoją moc.

„Administracja będzie wykonywana jako c. i k. austro-węgierski Zarząd Wojskowy (Militärverwaltung) przez siłę zbrojną bezpośrednio, albo przez funkcjonariuszy przez nią wyznaczonych”¹¹.

Przestępstwa przeciw bezpieczeństwu armii i działania na korzyść armii rosyjskiej podlegały sądom polowym, nad pozostałym zaś sądownictwem Zarząd Wojskowy obejmował nadzór.

Nakazywano zachowanie dotychczasowej organizacji administracji i poszczególnych urzędów — zarówno ich kompetencji, jak i zasięgu terytorialnego. Co do obsady personalnej urzędów, wytyczne zalecały pozostawienie na dotychczasowych stanowiskach urzędników Polaków, pod warunkiem, że złożą oni na ręce komendanta wojskowego przysięgę „niewzruszonej wierności i sumiennego wykonywania obowiązków”. Do złożenia tej przysięgi nie można było ich zmuszać. W tym miejscu powoływano się na art. 45 regulaminu haskiego. Wszystkie wakujące stanowiska — a takich w administracji szczebla powiatowego była zdecydowana większość wobec ewakuowania przez Rosjan personelu urzędniczego¹² — a także te, których personel nie cieszył się zaufaniem nowej władzy albo był narodowości rosyjskiej, Zarząd Wojskowy obsadzał własnymi funkcjonariuszami.

Szczególny nacisk kładziono na szybkie uruchomienie administracji skarbowej i przystąpienie do ściągania podatków. Do działalności tej, oprócz odpowiednich urzędników skarbowych, mieli być wciągani także inni funkcjonariusze. Zwracano uwagę na zapewnienie im odpowiedniej ochrony wojskowej.

Między „Ogólnymi wytycznymi”, a opracowanym wcześniej przez komendanta etapów 1 armii „Szkiecem prowizorycznego urządzenia administracji” nie ma poważniejszych różnic. Być może ten ostatni wywarł wpływ na sformułowania „Ogólnych wytycznych”.

Tymczasem natarcie rosyjskie zmusiło Austriaków do wycofania się z Lubelszczyzny w drugiej dekadzie września 1914 r. i odsunęło organizację okupacyjnego zarządu na tym terenie do lata następnego roku.

Nieco dłużej utrzymała się pierwsza administracja okupacyjna w południowo-zachodniej części Kongresówki. Wycofujący się z tych terenów Rosjanie ewakuowali swoje urzędy¹³, natomiast wkraczające niezbyt liczne oddziały austriackie, nie mające odpowiednich sił do utrzymania zajętych terenów w razie ataku rosyjskiego, nie czuły się

¹¹ Tamże.

¹² AGAD, MGGL MGK 8, s. 943: Krótki rys historii powstania Rady Miasta (Olkusza) i połączonego z nią Magistratu oraz ich działalność od chwili wybuchu wojny po dzień dzisiejszy; *Wojna w Królestwie Polskim. Wycieczka samochodem po terenie walk* (osobne odbicie z „Czasu”), s. 24—27.

¹³ „Nowa Reforma” z 10 sierpnia 1914.

na nich zbyt pewnie. Austriacy byli też często wyprzedzani przez polskie oddziały strzelców. Dlatego cywilni urzędnicy austriaccy, mający sprawować administrację i podlegający do 28 sierpnia komendzie etapów grupy Kummera, a później Komendzie Korpusu Wojennego w Krakowie (Militärkommando Krakau)¹⁴, przybywali na teren swojej działalności z pewnym opóźnieniem. Nie oznaczało to, że przybywali na obszary pozbawione zupełnie jakiegokolwiek administracji. Na ogół w nienaruszonym stanie pozostawały władze gmin wiejskich, a często także władze miejskie. Pojawiły się też w tym czasie nowe czynniki, pełniące niektóre czynności administracyjne.

Jeden z nich to organizowane jeszcze w czasie pobytu Rosjan komitety obywatelskie, zajmujące się, po ustąpieniu władz rosyjskich, sprawami aprowizacji, sądownictwa, szkolnictwa, nadzoru sanitarnego, przemysłowego, opieki społecznej i pośrednictwa pracy. Pełniły one także funkcje policyjne, ściągają podatek żywnościowy, a także zajmowały się wykonywaniem wyroków sądowych, ogłaszaniem wiadomości itp. Nie posiadały jednolitej organizacji, niektóre z nich wyłaniały komitety powiatowe, inne zaś miały tylko zasięg lokalny. Apolityczny na ogół charakter tych komitetów i słabość aparatu okupacyjnego w tym czasie powodowały, że c. i k. władze okupacyjne tolerowały ich istnienie, a nawet korzystały z ich pomocy¹⁵.

Drugim czynnikiem administracyjnym, sprawiającym władzom okupacyjnym znacznie więcej trudności były, powstałe w pierwszych dniach wojny, komisariaty wojskowe, ogłoszonego przez Józefa Piłsudskiego, fikcyjnego „Rządu Narodowego”.

Pierwszy taki komisariat zorganizował 7 sierpnia 1914 w Miechowie, po zajęciu tego miasta przez kompanię kadrową strzelców, przedstawiciel „Rządu Narodowego” — Stanisław Tor. W miarę posuwania się strzelców w głąb Królestwa powstawały nowe komisariaty w Jędrzejowie, Pińczowie, Książu Wielkim, Ostrowcu, Kielcach i Włoszczowej. Komisariaty prowadziły aktywną działalność — organizowały administrację na swoim terenie, mianując burmistrzów, wójtów i sołtysów, uruchamiając samorząd miejski i wiejski, powołując sądy i milicję. Działalność komisariatów objęła też sprawy skarbowe, aprowizacyjne, sanitarne i szkolne. Starano się przekonać miejscową ludność, a zwłaszcza wkraczających Austriaków, że na miejsce dawnej władzy rosyjskiej powstał aparat administracyjny, zależny jedynie od polskiego rządu i działający w jego imieniu¹⁶.

Przekształcenie oddziałów strzeleckich w Legiony Polskie i przejście tych ostatnich pod komendę austriacką położyło kres istnieniu komisariatów wojskowych, które zakończyły swą działalność w pierwszych dniach września¹⁷.

Wcześniej jeszcze, w drugiej połowie sierpnia, pojawili się na tym terenie komisarze austriaccy. Początkowo nie wiedzieli, jaką postawę

¹⁴ AGAD, MGGL MGK 8, s. 321.

¹⁵ Monograficzne opracowanie działalności komitetów obywatelskich w tym okresie daje M. Motas, *Instytucji samopomocy społecznej w Królestwie Polskim w pierwszym roku wojny (sierpień 1914 — połowa września 1915 roku)*, Warszawa 1967 (maszynopis rozprawy doktorskiej w Bibliotece Instytutu Historycznego UW).

¹⁶ T. Pelczarski, *Komisariaty Wojskowe Rządu Narodowego. 6 VIII — 5 IX 1914 (Geneza i działalność)*, Warszawa 1939.

¹⁷ Po 5 września komisariaty wojskowe Rządu Narodowego zostały przekształcone w komisariaty tajnej Polskiej Organizacji Narodowej. Tamże, s. 176.

zająć wobec istniejących niezależnych władz polskich, jednakże już 4 września, podpisujący się „c. i k. zarządca powiatu pińczowskiego” por. Till, stwierdzał, że według 1 punktu nie określonej bliżej instrukcji służbowej „w każdym przez c. k. wojska zajęтым powiecie ustanawia się Zarząd Wojskowy z wojskowym zarządcą powiatu na czele. Żaden inny zarząd nie może być cierpiany”¹⁸.

W sierpniu i wrześniu 1914 r., komisarze cywilni, używający tytułu „c. i k. Zarządca Powiatu” (k. u. k. Bezirksleiter)¹⁹, działali w Kielcach (Stanisław Ottman), w Pińczowie i Stopnicy (por. Till), w Miechowie (Olszewski), Olkuszu (por. Rostworowski) i Jędrzejowie (por. Stiasny). Zatwierdzali na ogół na stanowiskach wójtów i sołtysów osoby piastujące dotychczas te funkcje, zarządzali również, aby ci nie wykonywali żadnych poleceń bez pisemnego rozkazu, zaopatrzonego w pieczęć zarządcy. Por. Till obwieścił też objęcie zarządu domen państwowych w powiecie kieleckim i stopnickim. W tym czasie zresztą komisarze austriaccy nie prowadzili szerszej działalności, a raczej orientowali się dopiero w terenie i w możliwościach działania. Nikły był ich kontakt z ludnością, która stykała się przede wszystkim z działalnością komisariatów polskich. Nie wszystkie wolne od Rosjan powiaty zostały obsadzone, a komisarzy przysyłano dopiero wówczas, kiedy zajęcie danej okolicy nie budziło już żadnych wątpliwości²⁰.

Ocena działalności zarządców powiatów znalazła się w memoriale, jaki prezes Sekcji Zachodniej Naczelnego Komitetu Narodowego, Władysław Leopold Jaworski, złożył 8 września 1914 ministrowi spraw zagranicznych monarchii, Berchtoldowi²¹. Autor memoriału podkreślał, że w wielu miastach Królestwa, zajętych przez sprzymierzone armie państw centralnych, nie ma nawet garnizonów. W innych, mimo że istnieją garnizony, nie ma władz cywilnych, a władze wojskowe zajmują się prawie wyłącznie sprawami armii. Tam wreszcie, gdzie zostali ustanowieni komisarze cywilni, nie wywiązują się oni ze swoich obowiązków. Wprawdzie są to przeważnie Polacy z Galicji, ale nie znają oni ani stosunków, ani przepisów obowiązujących w Kongresówce. W dodatku nie mają nad sobą żadnego zwierzchnika, gdyż władze wojskowe, którym formalnie podlegają, nie interesują się sprawami administracji. Władze wojskowe — zdaniem Jaworskiego — nie posiadają „ani doświadczenia, ani kompetencji potrzebnych do administrowania krajem podbitym”. Proponował więc zorganizowanie dla zajętej części Kongresówki całkowicie cywilnej władzy administracyjnej z centralą w jednym z miast Królestwa lub w Krakowie.

¹⁸ Tamże, s. 244 n.: pismo komisarza austriackiego Tilla do Stefana Boguszewskiego, Pińczów 4 września 1914.

¹⁹ Terminologia, używana przez austro-węgierskie władze okupacyjne na oznaczenie poszczególnych jednostek administracyjnych w Królestwie Polskim nie była jednolita. Powiat w granicach z czasów administracji rosyjskiej określano przeważnie jako „Kreis”, ale w 1914 r. także jako „Bezirk”. Tego ostatniego określenia używano też dla oznaczenia mniejszej jednostki terytorialnej, obejmującej kilka gmin i podlegającej władzy powiatowej. Wprowadzony przez Austriaków, na określenie władzy powiatowej, termin „Kreiskommando” tłumaczono urzędowo do kwietnia 1917 r. jako „komenda obwodowa”, a później, do końca okupacji, jako „komenda powiatowa”. W artykule używam jednolicie terminu „powiat” na określenie jednostki tego szczebla, niezależnie od zmian w nazewnictwie urzędowym i terminu „okręg” dla jednostki pośredniej pomiędzy gminą a powiatem.

²⁰ T. Pelczarski, op. cit., s. 189.

²¹ Tekst memoriału: tamże, s. 248 nn.

Rozwój wydarzeń wojennych doprowadził do likwidacji także tych organów administracji okupacyjnej. W drugiej połowie września 1914 r., wobec postępów ofensywy rosyjskiej w Galicji i wyparcia Austriaków z Lubelszczyzny, na terenie Królestwa pozostały jedynie siły 1 armii, prowadzącej w październiku działania wzdłuż Wisły w kierunku Dębina. Oznaczało to objęcie przez etapy tej armii terenów po lewej stronie Wisły, częściowo administrowanych dotychczas przez podporządkowanych komendzie korpusu krakowskiego zarządców powiatów. Dotychczasowe doświadczenia w administrowaniu zajętymi terenami Kongresówki posłużyły władzom centralnym i władzom etapowym 1 armii do wprowadzenia zmian w organizacji zarządu, a także do bardziej szczegółowego określenia zakresu działania poszczególnych ogniw i gałęzi administracji.

Naczelna Komenda Etapów zalecała władzy okupacyjnej „mieć zawsze ten punkt widzenia, przy całym dobrodziejstwie dla ludności, że ziemie polskie zajęliśmy nie dla Polski, lecz dla Austrii, ponieważ potrzebujemy ich jako bazy operacyjnej przeciw Rosji i że nasza armia jest zatem obecnym panem kraju i także z surowością może i powinna postępować tam, gdzie jest to niezbędne”²². Stwierdzono też, w oparciu o informacje Ministerstwa Spraw Zagranicznych, że dotychczas wojsko nie przestrzegało tej zasady konsekwentnie, a „oficerowie i szeregowcy przesadzali w grzeczności wobec polskich chłopów, czym im w żaden sposób zaimponować nie można”, wobec czego „Ministerstwo Spraw Zagranicznych życzy sobie, aby zarząd okupacyjny zachował poważny, autorytatywny charakter, aby niezbyt pozostawał pod polskimi wpływami i okazał się zupełnie bezpartyjnym i wolnym od wszelkich wpływów”²³.

W oparciu o te wskazówki komendant etapów 1 armii wydał, z datą 9 października 1914, nową instrukcję dla organizowanych na podległym mu terenie etapowym władz powiatowych²⁴. Najistotniejsze zmiany, w porównaniu ze stanem dotychczasowym, dotyczyły osoby naczelnika władzy powiatowej. Miał nim być odtąd oficer sztabowy z tytułem komendanta powiatu (Kreiskommandant), natomiast komisarz cywilny stawał się od tej pory jedynie doradcą komendanta (Beirat). Instrukcja określała zakres zadań administracyjnych komendy powiatowej, kładła nacisk na uporządkowanie administracji najniższego szczebla poprzez nominację dla każdej gminy wójta i dwóch doradców. Organizacja gmin wiejskich oraz dotychczasowy zakres działania wójtów i sołtysów pozostawały bez zmian. Tam, gdzie w gminie znajdował się osiadły właściciel dóbr, należało powołać go, o ile tylko było to możliwe, na stanowisko wójta. „W braku odpowiednich sił miejscowych” komendant powiatu mógł powołać na stanowisko wójta żandarma.

Wśród obowiązków doradcy cywilnego, działającego z polecenia komendanta powiatu, instrukcja wymieniała nadzór nad działalnością gmin, nad utrzymaniem bezpieczeństwa i przestrzeganiem przepisów

²² AGAD; MGGL MGK 8, s. 349: *Armeeoberkommando/Etappenoberkommando* [cyt. dalej: AOK/EOK] an 1 *Armee-Etappenkommando* [cyt. dalej: AEK], Op. nr 5994, 8 Oktober 1914; AP Kraków, Naczelny Komitet Narodowy [cyt. dalej: NKN] 91, s. 31.

²³ AGAD, MGGL MGK 8, s. 349.

²⁴ Tamże, s. 351 nn.: *Instruktion für die Kreiskommanden ausgearbeitet auf Grund AOK/EOK Op. Nr 5994.*

meldunkowych, kontrolę nad drukami periodycznymi i listami. Podlegały mu także sprawy paszportowe i nadzór nad stanem dróg, policją sanitarną i weterynaryjną, a także nad uznanymi przez państwo wyznaczeniami.

Zadania policji państwowej pełniła żandarmeria. W siedzibie komendy powiatowej znajdowała się, podporządkowana komendantowi powiatu, oficerska komenda żandarmerii, której z kolei podlegały posterunki, rozmieszczone w gminach.

Tak jak dotychczas zwracano w instrukcji uwagę na natychmiastowe rozpoczęcie ściągania podatków. O ile odbywało się ono w dotychczasowy sposób, nie wymagało żadnych specjalnych zarządzeń odgórnych i winno nastąpić z dniem wprowadzenia zarządu okupacyjnego.

Instrukcja zalecała tworzenie, w miarę potrzeb, ogniw pośrednich pomiędzy gminą a komendą powiatową — komend okręgowych (Bezirkskommando), również z oficerem na czele i z przydanym mu urzędnikiem cywilnym. Dla urzędników polskich z Królestwa zostawiono w aparacie powiatowym stanowiska w referacie medycznym i weterynaryjnym.

25 października 1914 komendant etapów 1 armii meldował Naczelnej Komendzie Etapów, że na podległym mu obszarze zostały zorganizowane władze powiatowe w Stopnicy, Opatowie, Sandcmierzu i Pińczowie. Zorganizowano komendy powiatowe, okręgowe i posterunki żandarmerii²⁵.

W końcu października 1 armia toczyła ciężkie walki z wojskami rosyjskimi, określane jako bitwa pod Dęblinem. Bitwa ta nie przyniosła jej sukcesów i zapoczątkowała odwrót wojsk państw centralnych z linii środkowej Wisły. 11 listopada, kiedy linia frontu w Królestwie przesunęła się najdalej na zachód, w rękach austriackich (1 armia) znajdował się jedynie południowo-zachodni skrawek zaboru rosyjskiego z Olkuszem i niewielką częścią Zagłębia Dąbrowskiego.

Pierwsze miesiące wojny ujawniły, że Austro-Węgry nie miały sprecyzowanej koncepcji w sprawie polskiej, a także w kwestii form zarządzania zdobytymi ziemiami Królestwa. Formy te kształtowały się już w czasie działań wojennych. W sprawach administracji nastąpiły pewne zmiany w stosunku do założeń organizacyjnych z września 1914 r. Istotne było zastąpienie cywilnych zarządców powiatów przez wojskowych komendantów i ograniczenie urzędników cywilnych w komendach powiatowych do roli referentów, całkowicie zależnych od swoich wojskowych zwierzchników, słabo na ogół obeznanych ze sprawami administracji, często nie znających języka polskiego. Nadawało to austriackiej administracji okupacyjnej ściśle wojskowy charakter, czym różniła się od administracji niemieckiej w pozostałej okupowanej części Królestwa. W zarządzie niemieckim fachowy personel cywilny miał znacznie bardziej samodzielną pozycję²⁶.

²⁵ Tamże, s. 359.

²⁶ Najobszerniej o administracji niemieckiej pisał W. Szwarz, *Okupacyjny zarząd niemiecki w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim (1915—1918). Studium prawno-historyczne*, Lublin 1971 (maszynopis rozprawy doktorskiej w Bibliotece Głównej UMCS w Lublinie). Opublikowane fragmenty: *Uprawnienia i działalność policyjna niemieckiego zarządu wojskowego w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim (1915—1918)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, sec. G, vol. XIX, 1972; *Podstawy prawne działalności policyjnej okupacyjnego zarządu cywilnego w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim i organizacja jego aparatu wykonawczego (1915—1918)*, tamże, vol. XX, 1973.

Ustaliły się w praktyce pewne zasady, jak pozostawianie na stanowiskach administracyjnych na szczeblu gminy urzędników spośród ludności miejscowej pod nadzorem komendy powiatowej, obsadzonej prawie wyłącznie przez funkcjonariuszy austriackich.

Działalność zarządu okupacyjnego w tym okresie sprowadzała się głównie do utrzymania „spokoju, bezpieczeństwa i porządku”, do organizowania i obsadzenia personelem komend powiatowych, okręgowych i posterunków żandarmerii. Uruchamiano też administrację niższych szczebli, mianując wójtów gmin i ich doradców oraz burmistrzów i członków rad miejskich. Potrzeby w zakresie zaopatrzenia wojska pokrywano poprzez rekwizycję artykułów. Zajmowały się tym, podobnie jak zapewnieniem spokoju i bezpieczeństwa, oddziały wojskowe bezpośrednio, lub przez swoje stacje etapowe. Z ogniw administracji terenowej polecano wykonanie pewnych zadań gminom, magistratom, czy też komitetom obywatelskim.

Raporty delegatów Naczelnego Komitetu Narodowego z Królestwa podkreślały życzliwy na ogół stosunek wojska i administracji do ludności i to, że za zarekwirowane towary armia płaciła gotówką²⁷. Odnosi się to do czasów poprzedzających odwrót 1 armii spod Dębłina. Odwrotowi temu towarzyszyła bezwzględna grabież mienia ludności, która miała nieszczęście znaleźć się na trasie marszu wycofujących się oddziałów²⁸.

2. W OKRESIE STABILIZACJI FRONTU W KRÓLESTWIE (STYCZEŃ—MAJ 1915 R.)

Na przełomie 1914 i 1915 r. front austriacko-rosyjski w Kongresówce ustalił się na linii ciągnącej się od ujścia Nidy do Wisły, następnie w górę Wisły i dalej na północ linią prawie równoległą do Pilicy, około 20 km na wschód od tej rzeki. Na wschód od Tomaszowa Mazowieckiego front przecinał Pilicę. Obok Tomaszowa przebiegała linia rozgraniczenia między wojskami pozostającymi pod dowództwem niemieckim (po stronie niemieckiej znalazł się Tomaszów) a austriackim. Na tych pozycjach front utrzymywał się bez większych zmian do początku maja 1915 r. Stan posiadania Austro-Węgier w Królestwie powiększył się więc w porównaniu z początkiem listopada 1914 r. Ujawniły się też sprzeczności między państwami centralnymi na gruncie ich interesów w zaborze rosyjskim.

Kością niezgody stały się najbogatsze, najbardziej pod względem przemysłowym rozwinięte tereny Kongresówki — Zagłębie Dąbrowskie. Rosjanie opuścili ten zakątek Królestwa w pierwszych dniach wojny, pozostawiając kopalnie i inne zakłady przemysłowe w stanie nietkniętym²⁹. Do Zagłębia wkroczyli Niemcy, którzy objęli wszystkie kopalnie węgla, oprócz kopalni „Kazimierz”, przejętej 29 września 1914 przez austriackie władze wojskowe³⁰. W początkach listopada, w związku z odwrótem wojsk państw centralnych, Niemcy zniszczyli podstawowe urzędy we wszystkich znajdujących się pod ich zarządem

²⁷ AP Kraków, NKN 94, k. 15: raport inż. Tomasza Małeckiego z Miechowa za czas od 24 do 30 stycznia 1915.

²⁸ AP Kraków, NKN 91, k. 22.

²⁹ L. Grosfeld, *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach 1914—1918*, Warszawa 1962, s. 29.

³⁰ AGAD, MGGL Präsidium [cyt. dalej: Pr.] 748, s. 424.

kopalniach, z których część została zatopiona. W ruchu pozostał jedynie „Kazimierz” intensywnie eksploatowany przez Austriaków³¹.

W drugiej połowie listopada 1914 r. na obszarze etapowym i armii austriackiej znalazła się znaczna część Zagłębia z ośmioma kopalniami węgla. Były to, obok „Kazimierza”: „Niwka”, „Klimontów”, „Mortimer”, „Hrabia Renard”, „Paryż”, „Flora” i „Reden”. Obok władz niemieckich 29 listopada rozpoczęła działalność c. i k. Komenda Głównej Stacji Etapowej (Etappenhauptstationskommando) nr 1 w Będzinie³², która 1 grudnia wydała rozporządzenie o zajęciu kopalń. Rozpoczęto energiczną rejestrację znajdujących się w Zagłębiu zapasów surowców i ich wywóz, w miarę istniejących możliwości transportowych, do monarchii³³. Austro-Węgry były zainteresowane w zatrzymaniu tych terenów, w związku z zapotrzebowaniem na węgiel, zarówno dla kraju jak dla armii, zwłaszcza, że niemieckie dostawy węgla ze Śląska zostały w czasie wojny zmniejszone³⁴. W połowie grudnia przebywała w Zagłębiu komisja fachowców rządu wiedeńskiego, która postulowała odbudowę zniszczonych kopalń, a przede wszystkim przystąpienie do natychmiastowego odwodnienia. Komisja zaproponowała też, aby wszystkie kopalnie, na wzór „Kazimierza”, objąć zarządem wojskowym i podporządkować Komendzie Głównej Stacji Etapowej nr 1 w Będzinie. Naczelną Komendę Etapów przyjęła wnioski komisji i rozkazem z 21 grudnia 1914 poleciła uważać Czarną Przemysłę za granicę obszaru pozostającego pod zwierzchnictwem austriackim³⁵.

Ponieważ postępowanie Austriaków wywołało sprzeciw Niemców, sprawa rozgraniczenia, zarówno w Zagłębiu Dąbrowskim jak i na całości okupowanego przez Niemcy i Austro-Węgry obszaru Królestwa przeszła w ręce władz centralnych obu zainteresowanych stron. 19 grudnia w Opolu spotkali się szefowie sztabów generalnych sprzymierzonych armii Falkenhayn i Conrad, jednakże nie osiągnęli porozumienia³⁶. 9 i 10 stycznia 1915 doszło do pertraktacji komisyjnych w Poznaniu, w rezultacie których wyznaczono następującą linię rozgraniczenia między dwiema okupacjami³⁷:

W powiecie będzińskim: droga Niwka — Dańdówka (miejscowości w strefie niemieckiej), linia do przecięcia drogi Będzin — Dąbrowa z linią kolejową warszawsko-wiedeńską, a dalej tą linią kolejową do miejscowości Poraj.

W powiecie częstochowskim: linia Poraj — Olsztyn — Mstów — Rędziny — Rząsawy — Biała — Kamyk — Łobodno — Smolarze (miejscowości w strefie austriackiej).

W powiecie wieluńskim: linia Smolarze — most na Warcie na południowy wschód od Działoszyna — rzeka Warta aż do granic powiatu.

Dalej wschodnia granica powiatu sieradzkiego, droga Widawa — Sobki, wschodnia granica powiatu łódzkiego, południowa granica tego

³¹ Tamże.

³² AGAD, MGGL MGK 8, s. 419: Auszug aus dem Bericht des E. H. St. Kmdo an das AOK.

³³ Tamże, s. 389; MGGL Pr. 748, s. 424 n.

³⁴ L. Grosfeld, op. cit., s. 32.

³⁵ AGAD, MGGL Pr. 748, s. 425.

³⁶ L. Grosfeld, op. cit., s. 29—34; AGAD, MGGL MGK 8, s. 405—408.

³⁷ Tekst umowy poznańskiej: S. Filasiewicz, *La question polonaise pendant la guerre mondiale* t. II, Paris 1920, s. 15—17; co do rozgraniczenia: AGAD, 2 AEK 13, Op. Nr 2416/I: Verwaltungsgebiete in Russisch Polen.

powiatu i powiatu brzezińskiego, wreszcie Pilica do linii frontu, a w przyszłości do ujścia do Wisły.

Klasztor paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie został austriacką enklawą na terenie okupacji niemieckiej, zarządzaną przez austriackiego komisarza. Drogi i szosy wymienione w umowie przypadły Austro-Węgrom, a linia kolei warszawsko-wiedeńskiej Niemcom. Obie strony gwarantowały sobie wywóz zabranych surowców z terenów przechodzących pod władzę drugiej strony i umowa wymieniała ilości tych surowców. Dokonany podział nie miał przesądzać przyszłych granic po zawarciu traktatu pokojowego z Rosją.

Umowa poznańska nie usunęła wszystkich konfliktów austriacko-niemieckich w Królestwie³⁸. W celu likwidacji istniejących zadrążeń zwołano w dniach 20—22 kwietnia dwustronną konferencję w Katowicach. Ustalono wówczas szczegółowo granicę okupacyjną. W stosunku do układu poznańskiego nie wprowadzono istotnych zmian³⁹.

Wydaje się, że postanowienia obu układów: poznańskiego i katowickiego można ocenić jako kompromisowe. Niemcy zrezygnowali z terenów, których domagali się jeszcze w grudniu 1914 r., ale i nadzieje austriackie na objęcie całości powiatów wieluńskiego i częstochowskiego⁴⁰ nie spełniły się. Austriacy utrzymali jednakże w swoim posiadaniu osiem zajmowanych dotychczas kopalń węgla kamiennego w Zagłębiu Dąbrowskim.

Na austro-węgierskim obszarze okupacyjnym utworzono następujące jednostki administracyjne⁴¹:

Na obszarze etapowym 1 armii komendy powiatowe: 1. w Dąbrowie z mniejszej części dawnego powiatu będzińskiego; 2. w Olkuszu dla dawnego powiatu olkuskiego, 3. w Miechowie; 4. w Jędrzejowie; 5. we Włoszczowej. W marcu 1915 r. utworzono, z zachodniej części przedzielonego linią frontu powiatu pińczowskiego, komendę okręgową (Bezirkskommando) w Kazimierzy Wielkiej, podporządkowaną komendzie powiatowej w Miechowie⁴².

Na obszarze etapowym 2 (6) armii⁴³ komendy powiatowe: 1. w Piotrkowie dla dawnego powiatu piotrkowskiego i części powiatu łaskiego; 2. w Radomsku (Noworadomsk), obejmującą, oprócz tego powiatu, część powiatu częstochowskiego i wieluńskiego.

W porównaniu z poprzednimi miesiącami, okres od stycznia do maja 1915 r. charakteryzuje się aktywną działalnością Naczelnej Komendy Etapów, a w ślad za nią komend etapowych 1 i 6 armii w dziedzi-

³⁸ A. Hausner, *Die Polenpolitik der Mittelmächte und die österreichisch-ungarische Militärverwaltung in Polen während des Weltkrieges*, Wien 1935, s. 17; G. Łowczowski, *Organizacja etapów wojska niemieckiego i administracji terenami okupowanymi na froncie wschodnim podczas wojny 1914—1918*, „Bellona” t. XLI, 1933, s. 320.

³⁹ S. Filasiewicz, op. cit., s. 22.

⁴⁰ AGAD, 2 AEK 13, Op. Nr 1994 AOK/EOK an 2 AEK: Verwaltungsbereich in Russisch Polen. Regelung.

⁴¹ Tamże: Allgemeine Grundzüge für die Regelung der k. u. k. Militärverwaltung in den besetzten Gebieten Polens. Im Februar 1915.

⁴² AGAD, MGGL MGK 8, s. 467.

⁴³ 2 armia austro-węgierska została przeniesiona do Królestwa z Karpat w listopadzie 1914 r. W lutym 1915 r. oddziały operacyjne 2 armii przerzucono z powrotem w Karpaty. Oddziały, które je zastąpiły w Królestwie nazywano 6 armią lub grupą Kövessa. Natomiast aparat etapowy 2 armii pozostał w Królestwie, zmieniając tylko nazwę z 2 AEK na 6 AEK.

nie wydawania aktów normatywnych, określających kształt aparatu okupacyjnego, a także formy i kierunki jego działalności.

Na plan pierwszy wysuwają się, wydane przez Naczelną Komendę Armii, „Ogólne wytyczne co do uregulowania c. i k. Zarządu Wojskowego w zajętych obszarach Polski”⁴⁴. Powtarzały one podstawowe sformułowania „Wytycznych” z 6 września 1914 co do zasad organizacji i wykonywania władzy, szły jednakże dalej w rozwiązaniach szczegółowych w poszczególnych ogniwach i gałęziach administracji.

Zasadniczą rolę w administracji terenowej spełniały władze powiatowe. Pełnia władzy w sprawach administracyjnych i wojskowych została powierzona komendantowi powiatu, którym był oficer sztabowy albo generał-major. Określono też organizację komendy powiatowej. Przedstawiała się ona następująco:

1. Adiutantura (Adjutantur) do spraw wojskowych, kierowana przez adiutanta komendy powiatowej — starszego oficera.
2. Oddział administracyjny (Verwaltungsabteilung) pod kierownictwem „kierującego komisarza cywilnego” (Leitender Zivilkommisär) — urzędnika administracyjnego VIII—VI rangi.
3. Powiatowa komenda żandarmerii (Kreisgendarmeriekommando).
4. Sąd z aresztem polowym (Gericht mit Feldarrest).

Komendantowi powiatu podlegała straż skarbowa i wojska etapowe znajdujące się na terenie powiatu. Dla żandarmerii tworzono w ramach powiatu rejony, obejmujące po kilka gmin.

Nominacja i odwołanie komendanta powiatu należały do Naczelnej Komendy Armii, która dysponowała także pozostałym personelem okupacyjnym.

Jako pierwsze zadanie nowej władzy powiatowej wymieniano dokładne poznanie terenu powiatu i zebranie danych dotyczących stosunków gospodarczych, społecznych, politycznych, kulturalnych i narodowościowych.

Utrzymano w mocy rosyjskie postanowienia co do stanu wojennego, bądź wyjątkowego, a tam gdzie ich zastosowanie nie byłoby możliwe, miały obowiązywać austriackie ustawy o stanie wyjątkowym.

Językiem urzędowym komend powiatowych został niemiecki, jako język służbowy c. i k. armii, przy czym w stosunkach z organizacjami polskimi używano języka polskiego. Ogłoszenia drukowano w dwu językach: polskim i niemieckim. Gminy, sądy gminne i sądy pokoju same decydowały o tym, czy przyjmą za służbowy język polski czy niemiecki i w jakim zakresie można było używać w nich innych języków. Zakazano używania języka i alfabetu rosyjskiego w szkole, urzędzie i życiu publicznym.

19 lutego 1915 ukazał się pierwszy numer „Dziennika Rozporządzeń c. i k. Zarządu Wojskowego w Polsce”, wydawanego przez Naczelną Komendę Armii w wersji niemieckiej i polskiej. Ogłaszano w nim „ustawy, rozporządzenia i rozkazy, które mają obowiązywać w całym obszarze okupowanym, albo w pewnych częściach tego obszaru”⁴⁵. Do maja 1915 r. ukazały się trzy części tego dziennika, zawierające głównie rozporządzenia Naczelnego Wodza.

⁴⁴ Por. wyżej przyp. 41.

⁴⁵ *Rozporządzenie Naczelnego Wodza Armii* [cyt. dalej: *Rozp. NW*] z 16 lutego 1915 dotyczące obowiązującego ogłaszania ustaw, rozporządzeń i rozkazów, „Dziennik Rozporządzeń C. i K. Zarządu Wojskowego w Polsce” [cyt. dalej: *DRZW*], cz. I z 19 lutego 1915.

Rozporządzenia z 16 lutego 1915 w sprawach paszportowych i meldunkowych wprowadzały obowiązek posiadania dowodów osobistych a przy podróżach poza obręb komendy będącej miejscem zamieszkania podróżnego — przymus paszportowy⁴⁶.

Z datą 7 marca ukazały się rozporządzenia regulujące sprawy wyznaniowe, szkolne i kwestie cenzury. Wprowadzono wolność sumienia i wyznania, uznano wszystkie związki religijne uznane prawnie w Austro-Węgrzech. Członkowie związków nie uznawanych przez prawo otrzymali swobodę domowego wykonywania praktyk religijnych. Zarząd Wojskowy wykonywał nadzór nad sprawami kultu przez komendy powiatowe. W razie stwierdzenia nieprawomyślności lub innych wykroczeń duchownego komenda powiatowa żądała z urzędu od władzy kościelnej wydalenia takiego duchownego, a w razie niespełnienia jej żądania traktowała dane stanowisko jako wakujące⁴⁷.

Nowa administracja obejmowała także nadzór i kierownictwo nad szkolnictwem. Szkoły publiczne były dostępne dla wszystkich mieszkańców okupowanego terenu, bez względu na obywatelstwo czy religię. Językiem wykładowym w szkołach publicznych został ustanowiony język polski. Kościoły i związki wyznaniowe otrzymały możliwość zakładania szkół wyznaniowych, władze mogły także zezwalać na zakładanie szkół prywatnych. Pensje dla nauczycieli szkół publicznych i środki na utrzymanie szkół wyznaczała komenda powiatowa. Od nauczycieli wymagano przyrzeczenia sumiennego spełniania obowiązków oraz niepodejmowania niczego, „coby było skierowane przeciw państwowym urządzeniom Monarchii lub mogło uszczuplić zaufanie w sprawiedliwość i życzliwą pieczę Jego Cesarskiej i Królewskiej Mości Cesarza i Króla dla Narodu Polskiego”⁴⁸.

Wprowadzono cenzurę prewencyjną i nadzór nad kolportażem druków, a wykonywanie zadań powierzono komendom powiatowym⁴⁹.

W kwietniu uregulowano sprawę prowadzenia akt stanu cywilnego, powierzając to związkom religijnym lub naczelnikom gmin⁵⁰.

Wprowadzono czas środkowoeuropejski i zniesiono zakaz podejmowania czynności urzędowych w czasie rosyjskich dni galowych⁵¹.

W sprawach finansowych został ogłoszony zakaz wypłat i obowiązek zgłaszania długów wobec państw nieprzyjacielskich: Rosji, Francji i Wielkiej Brytanii⁵².

W marcu i kwietniu zaczęły wychodzić, także w dwu wersjach językowych, dzienniki urzędowe komend powiatowych⁵³. Były one prze-

⁴⁶ Rozp. NW z 16 lutego 1915 odnoszące się do przepisów paszportowych i Rozp. NW z 16 lutego 1915 odnoszące się do przepisów meldunkowych, tamże.

⁴⁷ Rozp. NW z 7 marca 1915 dotyczące spraw wyznaniowych, DRZW, cz. II z 11 marca 1915.

⁴⁸ Rozp. NW z 7 marca 1915 dotyczące spraw oświaty, tamże.

⁴⁹ Rozp. NW z 7 marca 1915 dotyczące nadzoru nad dziełami sztuki drukarskiej, tamże.

⁵⁰ Rozp. NW z 23 kwietnia 1915 dotyczące rejestrów stanu, DRZW, cz. III z 23 kwietnia 1915.

⁵¹ Rozp. NW z 23 kwietnia 1915 dotyczące zaprowadzenia kalendarza gregoriańskiego i czasu średnio-europejskiego, jako też zniesienia tak zwanych galówek, tamże.

⁵² Rozp. NW z 23 kwietnia 1915, o zakazie wypłat i obowiązku zgłaszania długów w stosunku do państw nieprzyjacielskich, tamże.

⁵³ AGAD, MGGL MGK 1712, s. 32: Bericht über die Materielle Situation 1—15 April 1915.

znaczone „do rozszerzania i objaśniania przepisów ogłoszonych w »Dzienniku Rozporządzeń«, dla wydawania bliższych zarządzeń o lokalnym charakterze i do wydawania wskazówek i przepisów wykonawczych dla komend żandarmerii i dla gmin”⁵⁴.

Spośród innych zarządzeń, należy wspomnieć o tych, które dotyczyły spraw aprowizacji, m.in. cen artykułów spożywczych i wprowadzały zakaz wywozu artykułów żywnościowych poza granice powiatu. Wydawały te rozporządzenia, poczynając od końca lutego 1915 r., w oparciu o wskazówki Naczelnej Komendy Etapów, zarówno komendy etapów 1 i 6 armii, i jak poszczególne komendy powiatowe⁵⁵.

Nie poprzestając na raportach składanych przez komendy etapowe armii⁵⁶, władze centralne starały się uzyskać także inną drogą informacje o sytuacji politycznej i gospodarczej na okupowanych obszarach. W lutym wysłano do Królestwa przedstawiciela Ministerstwa Spraw Zagranicznych przy Naczelnej Komendzie Armii — barona Leopolda Andriana. Celem jego podróży było zapoznanie się z sytuacją polityczną na okupowanym terenie⁵⁷. Władze wojskowe traktowały go jako doradcę w sprawach politycznych, gospodarczych i prawnych okupowanych terenów. Jego siedzibą był Kraków, a komendy etapowe armii i komendy powiatowe zobowiązano do służenia mu wszelką pomocą w czasie jego pobytu w Królestwie⁵⁸.

W kwietniu skierowano do Królestwa, w celu zbadania stosunków gospodarczych, rzeczoznawcę do spraw rolniczych Naczelnej Komendy Armii, profesora K. Rogoyskiego ze Studium Rolniczego Uniwersytetu Jagiellońskiego⁵⁹, a w maju czteroosobową delegację krakowskiej Izby Handlowej i Przemysłowej⁶⁰.

Od końca grudnia rozpoczęło się organizowanie komend powiatowych. 29 grudnia 1914 komenda etapów 1 armii zameldowała swojej władzy zwierzchniej o uruchomieniu zarządu politycznego w Olkuszu i Miechowie⁶¹. W styczniu powstało 5 pozostałych komend powiatowych⁶².

⁵⁴ DRZW, cz. I z 19 lutego 1915.

⁵⁵ Np. AGAD, Kreiskommando [cyt. dalej: KK] Jędrzejów 1, s. 4—8: Weisungen über die Verpflegung der Zivilbevölkerung und über den Warenverkehr in Russisch Polen, w tym: Preise für Verpflegungsartikel, Brenn- und Beleuchtungsmaterial bei Beschaffungen und Abgaben im Etappenraume; 1 AEK 1, Op. Nr 14212: Ogłoszenie c. i k. Komendy Obwodowej w Miechowie z 8 marca 1915 r. o zakazie wywozu z obwodu środków żywności, bydła, koni, owiec i świń; tamże, Op. Nr 14011: Ogłoszenie c. i k. Komendy Etapowej 1 armii z dnia 16 lutego 1915 o zakazie wywozu żywności z Austrii i Niemiec i o oszczędzaniu żywności na obszarze okupowanym; KK Jędrzejów 1, s. 148—150: Lebensmittelfrage in Russisch Polen (MVP), 6 April 1915 i cały szereg innych wskazówek i rozporządzeń (Uwaga: akta komend powiatowych z terenu okupacji austriackiej, przechowywane w AGAD, zostały ostatnio przekazane właściwym archiwom wojewódzkim).

⁵⁶ Dla omawianego okresu zachował się komplet sprawozdań (Bericht über die Materielle Situation), składanych dwa razy w miesiącu do EOK przez 1 AEK (AGAD, MGGL MGK 1712, s. 1—69).

⁵⁷ AGAD, 2 AEK 1, Res. Nr 1746: 2 Armeekommandobefehl Nr 43, 5 Februar 1915.

⁵⁸ AGAD, KK Jędrzejów 1, s. 16—17: Legationsrat Baron Andrian Wirkungsreise. AOK/EOK Op. 28886, 3 März 1915.

⁵⁹ AGAD, 2 AEK 13, Op. Nr 3393.

⁶⁰ AGAD, MGGL MGK 8, s. 486—487.

⁶¹ Tamże, s. 402: Meldung über Einrichtung der polit. Verw. in Olkusz und in Miechów, 1 AEK an AOK, 29 Dezember 1914.

⁶² A. Hausner, op. cit., s. 12.

Ich działalność w ciągu pierwszych miesięcy 1915 r. ograniczała się głównie do wprowadzania na stanowiska przysyłanych przez Naczelną Komendę Etapów funkcjonariuszy, orientowania się w stosunkach gospodarczych w swoim powiecie i powoływania wójtów w gminach i burmistrzów w miastach. Początkowo zatwierdzano na tych stanowiskach dotychczasowych urzędników, a zmiany zaczęto wprowadzać dopiero w późniejszych miesiącach, powołując na wakujące stanowiska miejscowych, albo też urzędników z monarchii⁶³.

Właściwą działalność, realizującą zasadnicze cele administracji okupacyjnej: gospodarczą eksploatację zajętego terenu i zapewnienie szeroko pojmowanego bezpieczeństwa i porządku na bliższym i dalszym zapleczu frontu, rozpoczęły komendy powiatowe nieco później, na przełomie lutego i marca 1915 r.

Taki stan rzeczy wynikał z kilku przyczyn. Jedną z nich, występującą także w poprzednim okresie, była słaba, lub żadna, znajomość wśród personelu zarządu okupacyjnego dotychczasowych przepisów rosyjskich, które przecież w większości miały nadal obowiązywać. Nowe przepisy ukazywały się stopniowo. Dochodził do tego brak różnego rodzaju katastrów, spisów i zestawień statystycznych, wywiezionych lub zniszczonych. Nowa władza musiała więc rozpoczynać od zbierania danych statystycznych i tłumaczenia na język niemiecki rosyjskich ustaw, rozporządzeń i innych normatywów⁶⁴.

Nie mniej istotne były braki w personelu administracyjnym. Wojskowi i urzędnicy przybywali do komend powiatowych stopniowo. Większość stanowisk na szczeblu powiatu obsadzono w lutym i marcu 1915 r., ale jeszcze w następnych miesiącach występowały braki w obsadzie poszczególnych stanowisk⁶⁵. Dochodziły jeszcze do tego dosyć częste zmiany na stanowiskach, nie wszyscy bowiem kandydaci okazywali się przydatni do wykonywania powierzonych im zadań. Naczelna Komenda Etapów nie dysponowała bowiem personelem gruntownie przygotowanym do tego rodzaju działalności. Nie liczone się zasadniczo z tym, że konieczne będzie dłuższe administrowanie zajętymi obszarami. Przesyłano więc tych ludzi, którzy byli w danym momencie do dyspozycji, po krótkich kursach administracyjnych albo po krótkim wprowadzeniu w sprawę administracji, niejednokrotnie nawet bez takiego przygotowania, licząc jedynie na dotychczasowe kwalifikacje kandydata, jego zdolność dostosowania się do wymagań albo wiedzę fachową w określonej dziedzinie⁶⁶.

Istotne znaczenie miało też podporządkowanie administracji bezpośrednio komendom etapowym walczących armii, które, obciążone przede wszystkim zadaniami na rzecz frontu, traktowały sprawy administracji jako drugorzędne⁶⁷.

⁶³ *Administracja austriacka w gminach Królestwa Polskiego*, „Nowa Reforma” z 7 marca 1915. W Olkuszu najpierw zatwierdzono dotychczasowego burmistrza, a potem usunięto go, mianując miejscowego następcę (AGAD, MGGL MGK 8, s. 945—948); we Włoszczowej, na miejsce dotychczasowego burmistrza, usuniętego na żądanie Niemców, komenda powiatowa mianowała urzędnika z Galicji — Skwibnickiego (AP Kraków, NKN 91, s. 133); w Piotrkowie, po rozwiązaniu komitetu obywatelskiego, mianowano komisarzem miasta płka Schneidera (tamże, s. 126).

⁶⁴ AGAD, MGGL MGK 1712, s. 3—69: Bericht über die Materielle Situation.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ H. Kernchawe, op. cit., s. 3.

⁶⁷ A. Hausner, op. cit., s. 16.

Mimo tych trudności, rezultaty działalności okupacyjnego zarządu w ciągu czterech miesięcy 1915 r. były znaczne. Najistotniejsza dla nowych władz sprawa eksploatacji Zagłębia Dąbrowskiego znalazła odbicie w zorganizowaniu odrębnej jednostki administracyjnej. 22 stycznia 1915 został powołany Wojskowy Urząd Górniczy (Militärbergamt) w Dąbrowie, jako techniczne i administracyjne kierownictwo zakładów przemysłowych, przejętych przez Zarząd Wojskowy. Wojskowy Urząd Górniczy podlegał bezpośrednio Naczelnej Komendzie Etapów. Na jego kierownika powołano dotychczasowego komendanta Głównej Stacji Etapowej nr 1 w Będzinie, przeniesionej do Dąbrowy i przekształconej w komendę powiatową, płka Balzara⁶⁸.

Wojskowemu Urzędowi Górniczemu podporządkowano 5 Wojskowych Kierownictw Zakładów Górniczych (Militärbergwerkleitungen), obejmujących po 2—3 kopalnie i huty. Przystąpiono do odwodnienia kopalń, zastąpienia zniszczonych maszyn i urządzeń i rozpoczęcia wydobycia węgla dla potrzeb administracji, kolei i ludności cywilnej⁶⁹.

Palącym zagadnieniem było zaopatrzenie ludności miejskiej w żywność. Problem ten wystąpił szczególnie ostro w powiatach: Dąbrowa, Olkusz i Miechów. Dwa pierwsze powiaty miały znaczny procent ludności miejskiej i mało albo słabe grunty uprawne. Miechów natomiast podlegał kilkakrotnym rekwizycjom żywności⁷⁰.

Akcja aprowizacyjna była prowadzona początkowo głównie przez komitety obywatelskie i ratunkowe, a także przez organizacje charytatywne, m.in. Książęco-Biskupi Komitet z Krakowa. Komendy powiatowe, w miarę organizowania się, zaczęły wydawanie rozporządzeń w tych sprawach, a także zakup i sprzedaż żywności i innych artykułów pierwszej potrzeby po ustalonych przez siebie cenach, przekazywały też pewne ilości żywności bezpłatnie. Mimo to sytuacja aprowizacyjna, zwłaszcza w Zagłębiu, była bardzo ciężka⁷¹.

Rekwizycje na wsi spowodowały w części powiatów brak siły pociągowej do uprawy roli i materiału siewnego na zasiew wiosenny. Potrzeby te były tym większe, że część zasiewów ozimych została zniszczona⁷².

Po zorganizowaniu komend powiatowych rozpoczęły one organizowanie akcji siewnej, którą kierowali w powiatach referenci rolni (Referent für Landwirtschaft). Na polecenie Naczelnej Komendy Armii w końcu lutego komendanci powiatów powołali w gminach komisje rolnicze w składzie: jeden z proboszczów rzymsko-katolickich z terenu gminy, jeden właściciel dóbr, wójt lub jego zastępca i jeden z sołtysów z terenu gminy, wybrany przez ogół sołtysów lub najstarszy wie-

⁶⁸ AGAD, MGGL Pr. 748, s. 426; 2 AEK 13, Op. Nr 3418.

⁶⁹ AGAD, MGGL Pr. 748, s. 426; ilość i przeznaczenie wydobytego węgla: Bericht über die Materielle Situation, MGGL MGK 1712; raporty o tygodniowym wydobyciu i zatrudnieniu od 1 lutego do 29 sierpnia 1915: KK Dąbrowa 1.

⁷⁰ „Nowa Reforma” z 3 marca 1915; AGAD, MGGL MGK 1712; Bericht über die Materielle Situation. Punkt: Abgaben an Verpflegung und Material für die Zivilbevölkerung; AP Kraków, NKN 94, k. 38—53; raporty delegatów NKN z tych powiatów.

⁷¹ Tamże.

⁷² W powiecie miechowskim zasiewy ozime zostały zniszczone w 30%, a ubytek koni przekroczył 50%. AP Kraków, NKN 94, k. 38; raport S. Boguszewskiego z pow. miechowskiego za czas od 15 lutego do 1 marca 1915.

kiem⁷³. Komisja miała ze swego grona wybrać przewodniczącego i przystąpić do niezwłocznego zebrania danych co do obszaru gruntów pod uprawę wiosenną i zasiewy, niezbędnej ilości zboża i ziemniaków oraz zapasów materiału siewnego i sadzeniaków na terenie gminy. Zbierano również dane o zasobach siły roboczej, liczbie koni pociągowych i wołów. Kwestionariusz, którym posługiwały się komisje, zawierał też pytanie, czy potrzebne są i w jakiej ilości, nawozy sztuczne oraz maszyny rolnicze, w tym pługi parowe i motorowe⁷⁴. Po zebraniu danych, komendy powiatowe miały zatroszczyć się o zapewnienie brakującego materiału siewnego i sadzeniaków oraz o dostarczenie siły pociągowej.

Sprawozdania komendy etapów 1 armii oceniały przebieg akcji wiosennej w rolnictwie jako pomyślny⁷⁵, chociaż wydaje się, że udział administracji był w niej raczej niewielki. Zresztą, sytuacja w poszczególnych powiatach nie była jednakowa. Powiat włoszczowski i powiaty z terenu komendy etapów 6 armii posiadały pewne nadwyżki zboża i ziemniaków, które skierowano do powiatu olkuskiego⁷⁶.

Przykładem nieudolności administracji była działalność komisji rolniczych powiatu olkuskiego, w którym brak zboża siewnego był szczególnie dotkliwy, podobnie jak brak siły pociągowej, bowiem stan koni w powiecie wynosił 20% w stosunku do okresu przedwojennego, a w dodatku 14 maja, w czasie najgorętszych prac polowych, zarekwirowano 300 koni⁷⁷. Oczekiwanie na materiał siewny, obiecany przez komendę powiatową, doprowadziło do znacznego opóźnienia zasiewów i zmusiło ludność do zakupu zboża po wygórowanych cenach od spekulantów — Żydów. Ludność przynosiła niejednokrotnie zboże na plecach, często po kilkadziesiąt kilometrów, z sąsiednich powiatów. Komenda powiatowa dostarczyła jedynie kilkadziesiąt par koni wojskowych, co w niewielkim stopniu poprawiło sytuację. Jako siły pociągowej używano krów, a zdarzały się przypadki, że ludzie sami ciągnęli pługi. W tej sytuacji rola gminnych komisji rolniczych ograniczyła się do zebrania danych statystycznych, co wzbudzało tylko nieufność do nowej władzy⁷⁸.

Referenci rolni w powiatach nie zawsze orientowali się dostatecznie w powierzonych im sprawach, a ponadto przybywali do komend powiatowych dosyć późno. W lutym nie było jeszcze referentów rolnych w żadnej z 7 komend powiatowych⁷⁹. W Jędrzejowie stanowisko to nie było obsadzone jeszcze 29 kwietnia 1915⁸⁰.

Działalność zarządu okupacyjnego objęła także sprawy policyjne,

⁷³ AGAD, 2 AEK 13, Op. Nr 3418: c. i k. Komenda Obwodowa w Piotrkowie. Okólnik do wszystkich Panów Wójtów Obwodu Piotrkowskiego. L. 262. 26 lutego 1915; 1 AEK 1, Op. Nr 12052: Bisherige Tätigkeit des k. u. k. Kreiskommando Miechów, 2 März 1915.

⁷⁴ AGAD, 2 AEK 13, Op. Nr 3284: kwestionariusz w sprawie wiosennych robót rolnych.

⁷⁵ AGAD, MGGL MGK 1712: Bericht über die Materielle Situation. Punkt: Landwirtschaftliches.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ AP Kraków, NKN 94, k. 66: sprawozdanie delegata NKN inż. Antoniego Minkowskiego z pow. olkuskiego.

⁷⁸ Tamże, k. 86—88.

⁷⁹ AGAD, 2 AEK 13, Op. Nr 2614/I: Personal-Übersicht 2 AEK; MGGL MGK 1712: Bericht über die Materielle Situation von der Einrichtung der Kreise bis 28. Februar 1915.

⁸⁰ AGAD, 1 AEK 2, Res. 4692: Kreiskommando Jędrzejów an 1 AEK, 29 April 1915.

sądowe, podatkowe, szkolne, religijne i sanitarne. Na początku maja 1915 r. rezultaty tej działalności były już widoczne. Zorganizowano sieć posterunków żandarmerii, straży skarbowej i granicznej i przystąpiono do ściągania podatków. Działały sądy komend powiatowych, a w marcu uruchomiono sądy gminne. Obsadzono stanowiska lekarzy i weterynarzy powiatowych i przystąpiono do wykrywania i zwalczania chorób zakaźnych. Rozpoczęto naukę w znacznej liczbie istniejących szkół ludowych; w uruchomieniu pozostałych stały na przeszkodzie: brak personelu nauczycielskiego, zniszczenie budynków szkolnych lub zajęcie ich przez wojsko⁸¹.

Dla przejęcia majątków państwowych: lasów, folwarków i dóbr donacyjnych, została utworzona 25 lutego 1915 Dyrekcja Leśna (Forstdirektion), wspólna dla całej okupacji austro-węgierskiej, z siedzibą w Radomsku⁸². Na jej czele stał Polak, starszy radca wiedeńskiego Ministerstwa Rolnictwa, Antoni Sym, który odbył objazd lasów rządowych okupacji i na którego wniosek przeniesiono Dyrekcję Leśną do Cieszyna i podporządkowano bezpośrednio, mającej tam swoją siedzibę, Naczelnej Komendzie Etapów⁸³. Mimo starań Syma, przejmowanie lasów państwowych przez administrację, czym mieli zajmować się referenci leśni komend powiatowych, postępowało powoli i nie zostało zakończone do maja 1915 r.⁸⁴. Lasy były przy tym eksploatowane w sposób rabunkowy. Stały się też przedmiotem spekulacyjnych transakcji handlowych, w które byli zamieszani wysocy funkcjonariusze Naczelnej Komendy Etapów⁸⁵.

Rozszerzające się kontakty władzy z ludnością obejmowały m.in. sprawy handlowe (zezwolenia na prowadzenie handlu), paszportowe i podatkowe. Działalność administracji w tych dziedzinach nie przysparzała jej popularności. Uskarżano się na faworyzowanie w większości komend Żydów przy udzielaniu zezwoleń na prowadzenie handlu i przy wydawaniu przepustek. Powodem tego była znaczna liczba Żydów w aparacie okupacyjnym na stanowiskach adiutantów, referentów lub tłumaczy⁸⁶.

Dotkliwie odczuwała ludność politykę finansową władz okupacyjnych, które wprowadzając kurs: 1 rubel = 2 korony, pobierały wszystkie opłaty w walucie rosyjskiej, same płaciły w koronach, a nawet zmuszały do wymiany rubli na korony⁸⁷.

Poważnym obciążeniem były dla ludności opłaty za przepustki w wysokości 1 rubla, przy czym przepustki były konieczne nawet przy podróżach ze wsi do wsi⁸⁸.

Narzekano z powodu kilkakrotnego podwyższenia podatków i bez-

⁸¹ AGAD, MGGL MGK 1712, s. 3—69; bardziej szczegółowe informacje o poszczególnych gałęziach administracji w aktach komend etapowych 1 i 2 armii oraz MGGL MGK 1 i 8.

⁸² AGAD, KK Jędrzejów 1, s. 28; 2. AEK 13: Forstverwaltung. AOK an 6 AEK, 5 April 1915.

⁸³ AP Kraków, NKN 92, s. 176—177: lasy w Królestwie Polskim.

⁸⁴ AGAD, MGGL MGK 1712: Bericht über die materielle Situation. Punkt: Forstwesen.

⁸⁵ AP Kraków, NKN 92, s. 178: lasy w Królestwie Polskim.

⁸⁶ AP Kraków, NKN 94, k. 40: raport z pow. miechowskiego za czas od 15 lutego do 1 marca 1915 r.; NKN 91, s. 91: sprawozdanie ze stanu Królestwa Polskiego za czas do 30 czerwca 1915.

⁸⁷ AP Kraków, NKN 91, s. 34: raport z Miechowa z dnia 31 stycznia 1915.

⁸⁸ Tamże.

względego ich ściągania, zwłaszcza że władze rosyjskie od wybuchu wojny nie wybierały podatków na tych terenach⁸⁹.

Niektóre posunięcia władz wywoływały oburzenie i rozdrażnienie ludności. Tak było z rozporządzeniem komend powiatowych w Miechowie i Jędrzejowie, nakazującym ludności cywilnej, aby kłaniała się oficerom i urzędnikom. Zdarzały się wypadki bicia po twarzy osób miejscowych za niekłanianie się urzędnikom⁹⁰.

Opór ludności wywoływało używanie jej do wszelkiego rodzaju prac przy budowie dróg, okopów i linii kolejowych. Dochodziło przy tym do użycia żandarmerii, brutalnego traktowania ludności i nakładania kontrybucji na gminy⁹¹.

Podobnie było z wszelkiego rodzaju spiskami, które były źródłem różnych pogłosek, w tym o poborze do wojska austriackiego⁹².

Najbardziej dotkliwą plagą były dla ludności rekwizycje, ogołaczające wieś ze zboża, bydła i koni, jeżeli nawet opłacane, to poniżej rzeczywistej wartości rekwizowanych przedmiotów⁹³. Głównie jednak płacono kwitami, z których tylko część była wystawiona formalnie, co dawało podstawę do późniejszego ubiegania się o zapłatę. Delegat NKN na powiat olkuski pisał w lutym 1915 r.: „Gdyby włościanom została zwrócona połowa tego, co wojsko bezpłatnie zabrało, w takim razie niepotrzebna by była ani ratunkowa akcja, ani dobroczynność”⁹⁴.

Na funkcjonowanie administracji, na jej stosunek do ludności, istotny wpływ mieli ludzie, którzy tę administrację stanowili, czyli personel administracyjny różnych szczebli, ten zwłaszcza, w którego rękach spoczywały decyzje w różnych sprawach, w tym przypadku, wobec doradczej tylko roli urzędników cywilnych, personel wojskowy.

Komendantem etapów 1 armii, której komenda etapowa mieściła się do maja 1915 r. w Słomnikach, był od końca 1914 r. gen.-mjr Pichler, Niemiec, podobnie jak jego szef sztabu, płk Sandler. Obaj niechętnie nastawieni wobec Polaków, narazili się na zarzuty ze strony delegatów NKN o wręcz germanizatorskie zapędy. Przyczyną tych zarzutów było wprowadzenie niemieckich napisów z nazwami ulic, stosowanie wyłącznie niemieckich napisów na drogowskazach, nadawanie placom imion Franciszka Józefa, czy gen. Woyrscha. Niechętny był stosunek tych oficerów do Legionów Polskich, do akcji werbunkowej, a także do innych form działalności NKN w Królestwie⁹⁵.

Komendantem etapów 2, a potem 6 armii był marszałek polny por. Hefelle, przedtem komendant wojskowej akademii technicznej w Mödling, zaś szefem sztabu ppłk Sztabu Generalnego Artur Hausner, Niemiec ze lwowskiej rodziny, biegle władający językiem polskim⁹⁶.

⁸⁹ Tamże, s. 90—91, 133—134.

⁹⁰ Tamże, s. 92, 94.

⁹¹ Tamże, s. 86: „Na gminę Słomniki Komenda Obwodowa nałożyła 4000 rb kontrybucji za to, że wyznaczeni przez gminę robotnicy w wielkiej masie uciekli”.

⁹² AP Kraków, NKN 94, k. 15: raport inż. Tomasza Małeckiego z Miechowa za czas od 24 do 31 stycznia 1915; Tamże, k. 41: raport S. Boguszewskiego z pow. miechowskiego za czas od 15 lutego do 1 marca 1915; AGAD, 1 AEK 1, Op. Nr 10815: wójt gminy Kozłów, Słezak do Etapowej Głównej Komendy w Książu Wielkim, 29 stycznia 1915.

⁹³ AGAD, KK Jędrzejów 1, s. 6—7.

⁹⁴ AP Kraków, NKN 94, k. 28.

⁹⁵ Tamże, k. 44: raport S. Boguszewskiego z pow. miechowskiego, 15 lutego 1915; NKN 91, s. 127: sprawozdanie ze stanu Królestwa Polskiego.

⁹⁶ AP Kraków, NKN 91, s. 125.

Wśród siedmiu komendantów powiatów było 5 Niemców (Piotrków, Radomsko, Dąbrowa, Włoszczowa i Jędrzejów), 1 Rumun (Olkusz) i 1 Węgier (Miechów). Większość ich nie znała języka polskiego. Trudnym i różnorodnym zadaniem, jakie przed nimi postawiono, przy braku znajomości stosunków w Królestwie i przy słabej na ogół orientacji w sprawach administracji, nie zawsze byli w stanie sprostać⁹⁷.

Krajowym komisarzem cywilnym w komendzie etapów 1 armii był od 17 listopada 1914 nadporucznik obrony krajowej, w cywilu c. k. radca skarbowy Josef Nematik⁹⁸. Krajowy komisariat cywilny 2 (6) armii w lutym 1915 r. stanowili: dr Adam Karchesy (Polak) jako kierujący komisarz cywilny w randze radcy namiestnictwa, skierowany na to stanowisko w końcu grudnia 1914 r. z c. k. Ministerstwa Rolnictwa, radca skarbowy dr Jan Ostoja-Starzewski jako referent skarbowy, komisarz powiatowy Wiktor Hinze także jako referent skarbowy, przysłany jednocześnie z Karchesym z c. k. Ministerstwa Handlu i kancelista Johann Bees⁹⁹.

Wśród personelu cywilnego w komendach powiatowych można także spotkać Polaków jako referentów fachowych lub komisarzy cywilnych. Jednakże wśród pozostałego personelu urzędniczego, skarbowego i żandarmerii stanowili oni niewielki odsetek w stosunku do Niemców, Żydów, Czechów a nawet Węgrów¹⁰⁰. Pewien wyjątek stanowiły stosunki w komendzie powiatowej we Włoszczowej, obsadzonej głównie przez Polaków, którą delegaci NKN oceniali jako najlepiej funkcjonującą¹⁰¹. Wśród urzędników trafiały się jednostki skorumpowane, jak np. komisarz cywilny w Miechowie — Jaworski¹⁰².

Nie natrafiono na zarzut braku przygotowania fachowego personelu urzędniczego, jednakże urzędnicy cywilni pełnili w administracji tylko funkcje referentów, całkowicie zależnych od wojskowych komendantów. Przy tym nieznaną języka polskiego nie tylko utrudniała, czy uniemożliwiała bezpośredni kontakt z ludnością, ale też pogłębiała nieufność ludności do administracji, nieufność znacznie większą niż w czasie pierwszego pobytu Austriaków w jesieni 1914 r. Taka postawa ludności wynikała z kilku przyczyn: niepewnej sytuacji wojennej i obawy przed powrotem Rosjan, bezwzględnych rekwizycji i brutalnego nieraz traktowania ludności, wreszcie stosunku znacznej części nowych władz do ludności, którą traktowano podejrzliwie, jako nastroszoną moskalofilsko, a zajęte ziemie uznawano za kraj nieprzyjacielski¹⁰³.

Raporty delegatów NKN donosiły o stopniowej zmianie postawy administracji wobec ludności i o próbach pozyskania jej zaufania. W

⁹⁷ 21 kwietnia 1915 gen. Pichler zwrócił się do EOK z prośbą o zmianę na stanowisku komendanta powiatu w Jędrzejowie, bowiem dotychczasowy komendant — płk Matyja nie dawał sobie rady. Pichler prosił o przysłanie do Jędrzejowa „*einen besonders intelligenten, wenn möglich auch repräsentativen Obersten*” (AGAD, 1 AEK 2, Res. Nr 4181). W maju Matyję zastąpił w Jędrzejowie płk Stillfried. Por. A. Hausner, op. cit., s. 17.

⁹⁸ AGAD, MGGL MGK 8, s. 383.

⁹⁹ AGAD, 2 AEK 13, Op. Nr 15577, AOK/EOK an 2 AEK, 27 Dezember 1914; Tamże, Op. Nr 2416/I: Zivilkommissariat 2 AEK. Personal-Übersicht.

¹⁰⁰ AP Kraków, NKN 91, s. 86, 134.

¹⁰¹ Tamże, s. 95, 128.

¹⁰² Tamże, s. 33: raport z Zawiercia z 20 stycznia 1915.

¹⁰³ Tamże, s. 86—134: sprawozdanie ze stanu Królestwa Polskiego...; NKN 94 k. 41: raport S. Boguszewskiego z pow. miechowskiego...

Piotrkowie, największym mieście okupacji i siedzibie dowództwa 6 armii, od stycznia 1915 r. mieścił się Departament Wojskowy NKN i formacje zapasowe Legionów. W urządzonym przez nie 21 marca 1915 r. uroczystym obchodzie dla uczczenia powstania styczniowego wzięli udział, obok oficerów legionowych, także oficerowie austriaccy, wśród nich dowódca 6 armii gen. Kövess i komendant etapów Hefelle. Odśpiewano wówczas publicznie polski hymn narodowy, który salutowali również oficerowie austriaccy¹⁰⁴. Uroczysty charakter miały także obchody w dniu 3 maja¹⁰⁵. W samym Piotrkowie dochodziło do częstych zadrażnień między przedstawicielami NKN a komendantem powiatu. Był nim ppłk Sztabu Generalnego A. Turnau, Niemiec, właściciel Zaleszczyk w Galicji Wschodniej, słabo mówiący po polsku, podobnie jak jego komisarz cywilny, dr Heller — Niemiec wyznania ewangelickiego z Bielska, usposobiony bardzo niechętnie i podejrzliwie wobec Polaków. Doprowadził on m.in. do utworzenia szkół niemieckich w gminach, w których znajdowali się, osiadli tam od kilku pokoleń i często zupełnie już spolonizowani, koloniści niemieccy. Wprowadził też język niemiecki jako urzędowy w żydowskiej gminie wyznaniowej w Piotrkowie¹⁰⁶.

3. ROZWÓJ TERYTORIALNY I ORGANIZACYJNY ADMINISTRACJI OKUPACYJNEJ W CZASIE OFENSYWY PAŃSTW CENTRALNYCH (MAJ—SIERPIEŃ 1915 R.)

Przełamanie, na początku maja 1915 r., frontu rosyjskiego przez wojska niemiecko-austriackie pod Gorlicami, zapoczątkowało dalsze wycofywanie się Rosjan z Kongresówki, w której działania ofensywne prowadziła austro-węgierska 1 armia i grupa armijna gen. Kövessa (dawna 6 armia). Szybkie postępy wojsk niemiecko-austriackich w Galicji doprowadziły do zdobycia Lwowa 22 czerwca i do skierowania głównych sił na północ, na teren Królestwa między Wisłą a Bugiem. W grupie czterech armii, dowodzonych przez niemieckiego marszałka Mackensena, znajdowały się, obok niemieckiej 11 armii i tzw. armii Bugu, dwie c. i k. armie: 4 i ściągnięta w początkach lipca zza Wisły, działająca po prawej stronie Bugu, 1 armia. W końcu czerwca zaczęły się zacięte walki na Lubelszczyźnie, w wyniku których Rosjanie, osłaniając odwrót od Warszawy przed podjętym równocześnie z Prus Wschodnich uderzeniem niemieckim, opuścili 30 lipca Lublin, 1 sierpnia Chełm, a 8 sierpnia Dęblin. 17 sierpnia Niemcy i Austriacy osiągnęli linię Bugu, przenosząc działania wojenne poza teren Królestwa Polskiego.

Szybkie postępy oddziałów operacyjnych postawiły przed komendami etapowymi nowe, rozległe zadania na rzecz frontu, tym trudniejsze, że wraz z postęпами ofensywy wydłużały się linie komunikacyjne i wkraczały z obszarów przystosowanych już do potrzeb armii na tereny niedawnych walk. Szybko też następował wzrost obszaru, który komendy etapowe musiały objąć swoim zarządem. W tej sytuacji, w miarę przesuwania się frontu, konieczne stało się uwolnienie komend eta-

¹⁰⁴ A. Hausner, op. cit., s. 23.

¹⁰⁵ AP Kraków, NKN 92, s. 83; NKN 94, k. 345—346: o różnicach wobec obchodów 3 maja między 1 a 6 AEK.

¹⁰⁶ AP Kraków, NKN 91, s. 125—126.

pów armii od zadań administracyjnych na głębokim zapleczu, czyli w południowo-zachodnich powiatach Kongresówki¹⁰⁷.

17 maja 1915 Naczelna Komenda Armii powołała więc dwa gubernatorstwa wojskowe (Militärgouvernement) w Piotrkowie dla dotychczasowego obszaru etapowego 6 armii i w Kielcach, z siedzibą chwilowo w Miechowie, dla obszaru etapowego 1 armii. Obszary gubernatorstw wojskowych wyłączono spod administracji komend etapowych armii i podporządkowano bezpośrednio Naczelnej Komendzie Etapów¹⁰⁸. Liczono się z tym, że w przyszłości gubernatorstwa wojskowe obejmą również resztę terenów guberni kieleckiej (powiaty: Kielce, Stopnica i Pińczów) i radomskiej (Opoczno i Końskie), znajdujących się wówczas w administracji komend etapowych, lub też stanowiących jeszcze teren walk. Zamierzano też w przyszłości połączyć okupowane tereny Kongresówki w jedno gubernatorstwo, pod kierownictwem ówczesnego namiestnika Galicji gen. Colarda¹⁰⁹.

Ze względu na bliskie jeszcze sąsiedztwo frontu, gubernatorstwa miały we wszystkich sprawach natury wojskowej stosować się do wskazówek odpowiednich komendantów armii¹¹⁰. Mimo to, oddzielenie administracji okupacyjnej od komend etapowych stanowiło wyraźny krok naprzód w jej rozwoju, stwarzało możliwości systematycznej, bardziej niż dotychczas samodzielnej pracy, w mniejszym niż dotąd stopniu związanej z wydarzeniami na froncie. Także przesuwanie się frontu na wschód sprzyjało umocnieniu administracji¹¹¹.

W czerwcu i lipcu włączono do gubernatorstwa kieleckiego powiat pińczowski, stopnicki (z siedzibą władz w Busku), kielecki, sandomierski i opatowski, a do gubernatorstwa piotrkowskiego powiat konecki i opoczyński. Pozostałe lewobrzeżne powiaty na terenie okupacji austriackiej: radomski, kozienicki, ilżecki (siedziba władz w Wierzbniku) znajdowały się w zarządzie komend etapowych. W sierpniu i na początku września, w miarę przesuwania się frontu na wschód i ustępowania z terenu okupacji austriackiej oddziałów niemieckich, powstawały austriackie komendy powiatowe w dziesięciu prawobrzeżnych powiatach Królestwa¹¹².

Struktura wewnętrzna gubernatorstw wojskowych wywodziła się z organizacji komend etapowych armii i przedstawiała się następująco:

- I. Kierownictwo: gubernator i szef sztabu.
- II. Oddział Wojskowy z referatami: a) Dyrekcją Kancelarii, b) Żandarmerii, c) Spraw Technicznych, d) Intendentury.
- III. Oddział Cywilny z pododdziałami: 1. Politycznym — referaty: a) Polityczny, b) Sanitarny, c) Weterynaryjny, d) Techniczny, e) Rolniczy, f) Handlowy; 2. Policyjnym; 3. Skarbowym.
- IV. Sąd Gubernialny.

Gubernator wojskowy przejął kompetencje administracyjne komendanta etapów armii. Pracą gubernatorstwa kierował szef sztabu, któ-

¹⁰⁷ A. Hausner, op. cit., s. 25 n.

¹⁰⁸ Militärgouvernement. Einteilung. AOK/EOK Op. MV Nr 47377, 17 Mai 1915, KK Jędrzejów 1, s. 405—406.

¹⁰⁹ A. Hausner, op. cit., s. 26.

¹¹⁰ AGAD, KK Jędrzejów 1, s. 406.

¹¹¹ A. Hausner, op. cit., s. 28.

¹¹² R. Mitzka, *Die k. u. k. Militärverwaltung in Russisch-Polen*, [w:] *Die Militärverwaltung in den von den österreichisch-ungarischen Truppen besetzten Gebieten*, Wien 1928, s. 9.

remu Oddział Wojskowy podlegał pod każdym względem, Oddział Cywilny pod względem rzeczowym, a Sąd Gubernialny w sprawach wewnętrzного toku służby. Szef sztabu był zastępcą gubernatora. Organizacja komend powiatowych i gmin pozostała bez zmian ¹¹³.

Po zajęciu Kielc utworzono tam Ekspozyturę Wojskowego Urzędu Górniczego. Utworzono też cztery nowe Wojskowe Kierownictwa Zakładów Górniczych. Odwodniono i uruchomiono kopalnie rud cynku i ołowiu w okolicach Olkusza. W czerwcu 1915 r. Austriacy zaprzestali sprzedaży olkuskich rud cynku do Niemiec i produkowali z nich surówkę cynku w odbudowanej hucie w Dąbrowie. Surówkę tę, podobnie jak wydobywane w okolicach Olkusza rudy ołowiu i żelaza, wysyłano do dalszej przeróbki do monarchii. W okolicach Kielc przystąpiono do zbadania znajdujących się tam kopalń rud miedzi i ołowiu. Prace te podjęła, powołana na wniosek Wojskowego Urzędu Górniczego, komisja ekspertów górniczych z austro-węgierskiego Ministerstwa Wojny i austriackiego Ministerstwa Robót Publicznych ¹¹⁴.

Podstawową kadre gubernatorstw wojskowych stanowili dotychczasowi funkcjonariusze administracji etapowej, uzupełniani personelem przysyłanym przez Naczelną Komendę Etapów. Obowiązki gubernatora pełnił w Piotrkowie komendant etapów grupy Kövessa, wspomniany już Hefelle, a w Miechowie — komendant tego powiatu — płk Mierka. Szefami sztabów zostali: w Piotrkowie ppłk Hausner, a w Miechowie mjr Schmedes. „Kierującym komisarzem cywilnym” pozostał w Piotrkowie dr Karchesy, a w Miechowie sekretarz ministerialny Gros z komendy etapów 1 armii ¹¹⁵.

W czerwcu 1915 r. powołano na stanowisko gubernatora w Piotrkowie gen.-mjra K. Lustiga, a w Kielcach gen.-mjra E. Dillera ¹¹⁶. Pierwszy z nich był zawodowym wojskowym-inżynierem, przed wojną dyrektorem budownictwa wojskowego we Lwowie, Niemcem, nie znającym języka ani stosunków polskich. Inaczej prezentował się gubernator kielecki, baron Erich Diller. Miał on za sobą karierę urzędniczą w namiestnictwie morawskim, a następnie służbę wojskową w garnizonach galicyjskich. Z tego okresu wywodziły się jego dość bliskie stosunki z politykami galicyjskimi, znajomość spraw i języka polskiego. Wysoka kultura osobista, niewątpliwa życzliwość wobec Polaków i ujmujący sposób bycia, stwarzały podstawy późniejszej jego popularności w kołach polskich ¹¹⁷.

Dyrektywa Naczelnej Komendy Armii z 25 maja tak określała cele i metody działania władz okupacyjnych:

„Działalność administracji nie może być oczywiście taka sama w powiatach położonych bezpośrednio przy froncie, jak na obszarach oddległych od wszelkich działań wojennych. Na tym pierwszym terenie dla wszystkich przedsięwzięć miarodajne są przede wszystkim potrzeby, wynikające z prowadzenia wojny i potrzeby znajdujących się tam

¹¹³ A. Hausner, op. cit., s. 29 n.

¹¹⁴ AGAD, MGGL Pr. 748, s. 428.

¹¹⁵ AGAD, KK Jędrzejów 1, s. 406; A. Hausner, op. cit., s. 26.

¹¹⁶ A. Hausner, op. cit., s. 27; AGAD, MGGL MGK 1712, s. 73: Bericht über die Materielle Situation vom. 1. bis 15 Juni 1915.

¹¹⁷ AP Kraków, NKN 93, s. 396; A. Hausner, op. cit., s. 28; J. Jampolski, *Wspomnienia z czasów okupacji austriackiej w Królestwie Kongresowym*, Kraków 1924, s. 6 nn.

oddziałów. Wobec tego musi administracja tym intensywniej dążyć, aby przy zachowaniu wagi spraw wojskowych i troski o spokój, porządek i bezpieczeństwo, także gospodarcze interesy ludności brać w rachubę i na tym budować zaufanie do autorytetu, sprawiedliwości i życzliwości naszej administracji. Przy tym, przy całej życzliwości dla narodu polskiego, wszelka agitacja polityczna musi być wykluczona. Zaufanie ludności zostanie osiągnięte w obecnym czasie prędzej przez troskę o pomyślność materialną niż przez obietnice wolności politycznych. Szczególne poparcie powinno przy tym przypaść w udziale osiadłemu stanowi chłopskiemu i właścicielom dóbr, mimo ich powściągliwego stosunku wobec nowego porządku, ponieważ wydaje się, że reprezentują oni najmniej zmienną część ludności. Leży to równocześnie w naszym bezpośrednim interesie, ponieważ możliwe podwyższenie produkcji rolnej przy długim trwaniu wojny jest sprawą najwyższej wagi”¹¹⁸.

W tym też kierunku szły rozporządzenia Naczelnego Wodza, dotyczące okupowanego obszaru. Rozporządzenie z 27 czerwca 1915 wprowadzało centralną gospodarkę płodami rolnymi, ustanawiając obowiązek zgłoszenia przez producentów zbiorów z tego roku, zakazując obrotu zbożem i orzekając zajęcie całych zbiorów, oprócz tej ilości, która była potrzebna producentowi na wyżywienie rodziny i służby, na zasiew i na paszę dla inwentarza¹¹⁹. 26 lipca zabroniono używania na paszę pszenicy, żyta, jęczmienia i owsa, nakazano też produkcję mąki z uzyskiem co najmniej 80%¹²⁰. Wprowadzono racjeienne dla ludności i przejęto zaopatrzenie w żywność ludności nierolniczej. Władze okupacyjne zmopolizowały w swoich rękach wywóz żywności i innych towarów z terytorium okupacji¹²¹.

Uregulowano również sprawy celne, stanowiąc, że niemiecki i austro-węgierski obszar okupacyjny mają stanowić wspólny obszar celny, a cienie następuje na granicy niemieckiej lub austriackiej. Obrót towarowy z monarchią, okupacją niemiecką i Niemcami został poddany kontroli i ograniczeniom przez ustanowienie zakazu przywozu lub wywozu całego szeregu artykułów. Cła wprowadzono na wszystkie artykuły gospodarki wojennej, a więc na żywność, odzież, surowce i artykuły przemysłowe. Zwolnione od cła były artykuły przywożone dla wojska, ponadto komendant powiatu mógł zezwolić na zwolnienie od cła lub obniżenie opłaty celnej, jeżeli sprowadzany towar służył odbudowie miejscowości zniszczonych przez wojnę. Kontrolę linii celnej objęła straż skarbowa¹²². Zniesiono równocześnie przymus paszportowy

¹¹⁸ AGAD, KK Jędrzejów 1, s. 305—307: Direktiven für die Verwaltungstätigkeit. AOK/EOK Op. MV Nr 49579. 25 Mai 1915.

¹¹⁹ Rozp. NW z 27 czerwca 1915 dotyczące zużytkowania zbiorów rolnych, DRZW, cz. V z 29 czerwca 1915 r.

¹²⁰ Rozp. NW z 26 lipca 1915 dotyczące cen maksymalnych za plony rolne i zarządzeń co do użytkowania zbiorów, tamże, cz. VI z 28 lipca 1915.

¹²¹ Rozp. NW z 27 czerwca 1915 dotyczące wywozu towarów z obszaru okupowanego i ruchu granicznego, tamże, cz. V.

¹²² Rozp. NW z 31 maja 1915 dotyczące ordynacji cłowej dla obszarów Polski, podlegających administracji wojskowej austriacko-węgierskiej, tamże, cz. IV z 2 czerwca 1915; Rozp. NW z 31 maja 1915, którym wydaje się przepisy wykonawcze do ordynacji cłowej i taryfy cłowej dla obszarów Polski, podlegających administracji wojskowej austriacko-węgierskiej, tamże.

wewnątrz okupacji¹²³. Ustanowiono także nadzór nad handlem tytoniem¹²⁴.

W celu zwalczania licznych drobnych wykroczeń wprowadzono karne postępowanie policyjne, przeznaczając dochód z grzywien i skonfiskowanych towarów na cele dobroczynne¹²⁵.

Działalność administracji była w tym czasie zróżnicowana, w zależności od terenu jej działania. Na terenach opuszczonych przez Rosjan wiosną i latem 1915 r. trwał proces organizowania komend powiatowych i trudno w tym czasie mówić o ich działalności administracyjnej *sensu stricto*. Nawet ustabilizowane komendy powiatowe w obu gubernatorstwach wojskowych borykały się z brakiem personelu, tym bardziej, że część ich kadry przeniesiono do nowo organizowanych komend prawobrzeżnych. Trwały nadal studia nad miejscowymi normami prawnymi¹²⁶. Niemniej, w powiatach lewobrzeżnych można obserwować, obok generalnej tendencji do gospodarczego wykorzystania okupowanego obszaru, także inne kierunki działalności, zróżnicowane w zależności od specyfiki powiatu, a także osoby komendanta i jego najbliższego otoczenia. Niektórzy komendanci powiatów, opierając się na wzorach galicyjskich, starali się doprowadzić do zbliżenia władzy powiatowej z dworem i plebanią, usiłując przez duchowieństwo zapewnić sobie wpływ na ludność¹²⁷.

Niechęcią i zaskoczeniem była dla nowych władz powściągliwa na ogół, czy nawet niechętna wobec innych, postawa duchowieństwa rzymsko-katolickiego. Celował w tym zwłaszcza biskup kielecki August Łosiński. Nieprzychylnie oceniono z ambony dążenia zarządu okupacyjnego, aby duchowieństwo opłacać z podatku kościelnego, nałożonego na ludność. Księżom diecezji kieleckiej przypomniano o przysiędze złożonej carowi. Odmówiono podawania z ambony wiadomości urzędowych i przestrzegano przed wstępowaniem do Legionów¹²⁸.

W maju 1915 r. przybył do Kielc przedstawiciel MSZ przy Naczelnej Komendzie Armii, baron Andrian, w celu nawiązania dobrych stosunków z biskupem kieleckim. Łosiński przyjął austriackiego dyplomata bardzo uprzejmie, mówił o uwielbieniu kościoła katolickiego dla domu Habsburgów, przyjął też zapewnienia pomocy i przychylności ze strony nowej władzy. Zakazał więc kapłanom jakiegokolwiek udziału w partiach i działalności politycznej, ale w liście do Naczelnej Komendy Armii z 16 lipca stwierdził, że dopóki cesarz Austrii nie posiada praw suwerena w Królestwie Polskim, przysięga na wierność nowej władzy jest równoznaczna ze zdradą stanu¹²⁹.

Po tym liście gubernator Diller otrzymał misję nawiązania dobrych stosunków z Łosińskim i uregulowania sprawy udziału władz okupacyjnych w uroczystościach kościelnych. 1 sierpnia meldował Naczeln-

¹²³ Rozp. NW z 31 maja 1915 o zniesieniu przymusu paszportowego w obrębie obszaru okupowanego i należytościach za wystawianie papierów legitymacyjnych, tamże.

¹²⁴ Rozp. NW z 26 lipca 1915 dotyczące przymusu koncesyjnego dla handlu tytoniem, tamże, cz. VI.

¹²⁵ Rozp. NW z 19 sierpnia [1915 dotyczące karania przekroczeń policyjnych i postępowania policyjno-karnego, tamże, cz. VII z 23 sierpnia 1915.

¹²⁶ AGAD, KK Jędrzejów 1, s. 306—307.

¹²⁷ A. Hausner, op. cit., s. 31; AP Kraków, NKN 91, s. 140—178: sprawozdanie ze stanu Królestwa Polskiego za lipiec i sierpień 1915 r.

¹²⁸ A. Hausner, op. cit., s. 32 nn.; AP Kraków, NKN 94, k. 107—131: odpisy korespondencji Łosińskiego z Dillerem.

¹²⁹ A. Hausner, op. cit., s. 32 nn.

nej Komendzie Armii o pomyślnym załatwieniu tej sprawy, co zresztą nie zapobiegło późniejszym konfliktom¹³⁰.

Starania władz o pozyskanie sympatii ludności widać także w zezwoleniu na uroczyste obchody rocznicy konstytucji 3 maja, czy w organizowanych z dużym rozmachem obchodach urodzin Franciszka Józefa w dniu 18 sierpnia¹³¹. Efekty tych starań psuły jednakże niejednokrotnie poczynania poszczególnych komendantów powiatów, zrażające duchowieństwo i ludność, których to poczynania w tym okresie również nie brakowało. Rozporządzenia gospodarcze także nie przysparzały popularności nowej władzy.

Władze okupacyjne popierały na ogół latem 1915 r. werbunek do Legionów¹³². Śledziły też uważnie to co działo się na terenie okupacji niemieckiej, a zwłaszcza w Łodzi, a od sierpnia 1915 r. w Warszawie¹³³.

Oddalenie się frontu od granic Królestwa Polskiego pozwoliło na wyłączenie większości okupowanych przez wojska austriackie obszarów spod administracji komend etapowych armii i podporządkowanie ich jednej władzy, utworzonemu rozporządzeniem Naczelnego Wodza z 25 sierpnia 1915, Generalnemu Gubernatorstwu Wojskowemu w Polsce (Militärgeneralgouvernement in Polen) z siedzibą w Kielcach, które rozpoczęło swoją działalność 1 września 1915¹³⁴.

*
*   *   *

Utworzenie Generalnego Gubernatorstwa zamknęło przeszło roczny okres, w którym całość lub znaczna część zajętych przez wojska austro-węgierskie obszarów Kongresówki była administrowana przez komendy etapowe. Jakkolwiek administracja ta miała w tym czasie przeważnie prowizoryczny, nie zawsze jednolity charakter, to jednak ukształtowały się wówczas jej istotne cechy, takie jak:

1. Przewaga czynnika wojskowego nad cywilnym na szczeblu powiatu i na wyższych szczeblach.
2. Zachowanie dotychczasowego podziału administracyjnego na gminy i powiaty.
3. Stworzenie nowego, własnego aparatu administracji powiatowej i ponadpowiatowej, przy zachowaniu dotychczasowej organizacji, a często także i obsady gminy, z możliwością szerokiej ingerencji władz powiatowych.
4. Wysłunięcie zadań gospodarczo-militarnych przed zadania polityczne i objęcie szerokiej kontroli nad życiem gospodarczym.
5. Wprowadzenie poważnych, w porównaniu z okresem rządów rosyjskich, swobód językowych, kulturalnych i politycznych.

Powołanie administracji okupacyjnej oznaczało dla władz monarchii habsburskiej stworzenie organu realizującego znaczną część polityki

¹³⁰ Tamże.

¹³¹ AGAD, MGGL Militärgouvernement Piotrków 3, s. 1202.

¹³² Mimo to dochodziło na tym tle do zatargów między administracją a oficerami werbunkowymi Legionów. Por. AP Kraków, NKN 91, s. 140—178.

¹³³ AGAD, MGGL Pr. 4, Nr 662 i 682.

¹³⁴ Rozp. NW z 25 sierpnia 1915 dotyczące ustanowienia c. i k. General-Gubernatorstwa Wojskowego w Kielcach, DRZW, cz. VIII z 28 sierpnia 1915. 1 października 1915 przeniesiono Generalne Gubernatorstwo Wojskowe do Lublina.

Austro-Węgier wobec Królestwa. Zresztą sam kształt aparatu władzy okupacyjnej, stawiane przed nim zadania i metody ich realizacji były wyrazem tej polityki. Aparat ten nie tylko realizował zadania nakreślone w Wiedniu czy Cieszynie, ale również sam, zwłaszcza w późniejszym okresie, wpływał w pewnej mierze na kształt tych zadań, na całość polityki monarchii naddunajskiej w sprawie polskiej.

Ян Левандовски

АВСТРО-ВЕНГРИЯ И ПОЛЬСКИЙ ВОПРОС ВО ВРЕМЯ I МИРОВОЙ ВОЙНЫ.
НАЧАЛО ОККУПАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ЦАРСТВЕ ПОЛЬСКОМ

В статье представлен генезис и начало австро-венгерского оккупационного управления в Царстве Польском в первом году военных действий, с августа 1914 г. по сентябрь 1915 г. В этот период значительная часть занятых австро-венгерскими войсками территорий Царства Польского администрировалась этапными комендантурами. В мае 1915 г. были образованы военные губернаторства в Пиотркуве и Кельцах, а к концу августа — Генеральное военное губернаторство в Польше, как единый орган администрации для занятых армиями Австро-Венгрии территорий Царства Польского. Эта администрация имела в то время преимущественно временный, не всегда однородный характер, тем не менее, однако, образовались тогда ее следующие существенные черты:

1. Преобладание военного фактора над гражданским на уровне повята и более высоких уровнях.
2. Сохранение существовавшего до сих пор административного деления на гмины и повяты.
3. Образование нового, собственного аппарата повятовой и сверхповятовой администрации, при сохранении прежней организации, а зачастую и персонала гмины, с возможностью широкого вмешательства повятовых властей.
4. Выдвижение хозяйственно-военных задач перед задачи политические и установление широкого контроля над хозяйственной жизнью.
5. Введение значительных, по сравнению с периодом русского правления, языковых, культурных и политических свобод.

Образование оккупационной администрации означало для властей габсбургской монархии создание органа, осуществляющего значительную часть политики Австро-Венгрии по отношению к Царству Польскому. Самая форма аппарата оккупационной власти и ставившиеся перед ним задачи являлись выражением этой политики. Этот аппарат не только осуществлял задачи, намеченные в Вене или Цешине, но он сам, особенно в последующий период, в известной мере влиял на форму этих задач, на всю совокупность политики нaddунайской монархии по польскому вопросу.

Jan Lewandowski

L'AUTRICHE-HONGRIE ET LA QUESTION POLONAISE, AU COURS DE LA PREMIERE
GUERRE MONDIALE. LES DEBUTS DE L'ADMINISTRATION D'OCCUPATION
AUSTRO-HONGROISE DANS LE „ROYAUME DE POLOGNE”

L'article en question illustre les origines et le début de l'administration austro-hongroise en Pologne au cours de la première année des hostilités, c'est-à-dire d'août 1914 à septembre 1915. Au cours de cette période, une grande partie des territoires de ce qu'on appelait alors le „Royaume de Pologne” furent administrées par des commandements militaires. En mai 1915 furent créés des gouvernements militaires à Piotrków et à Kielce, et à la fin du mois d'août 1915, un Gouvernement Militaire Général chargé de l'administration de tous les territoires de l'ancien „Royaume de Pologne” occupés par les armées de

l'Autriche-Hongrie. Cette administration avait à cette époque un caractère provisoire et rarement homogène. On peut en dégager certains traits essentiels:

1. La primauté du facteur militaire sur l'élément civil à l'échelle du district („powiat”) ainsi qu'aux échelons supérieurs.

2. La conservation des divisions administratives existantes: communes et districts.

3. La création d'un appareil nouveau à l'échelon du district et au dessus, tout en conservant l'organisation existante et, fréquemment aussi, le personnel de l'administration, les possibilités d'ingérence des autorités du district restant très vastes.

4. La mise des tâches économiques et militaires au dessus des réalisations politiques et l'exercice d'un contrôle très poussé sur la vie économique.

5. L' introduction d'une liberté beaucoup plus grande qu'au temps de l'administration russe dans le domaine de la langue, de la politique et de la culture polonaise.

La création d'une administration pour les territoires occupés constituait pour les autorités de la monarchie austro-hongroise un pas extrêmement important dans la politique de l'Autriche-Hongrie à l'égard de ces territoires. Les formes employées par cet appareil du pouvoir, les tâches envisagées et les méthodes utilisées pour leur réalisation, exprimaient assez clairement les aspects de cette politique. Or, cet appareil du pouvoir non seulement réalisait les buts fixés à Vienne ou à Teschen, mais inférait lui-même, surtout plus tard, dans une certaine mesure sur la forme donnée à ces buts, sur l'ensemble de la politique menée par la monarchie des Habsbourg à l'égard du problème polonais.